

SOK

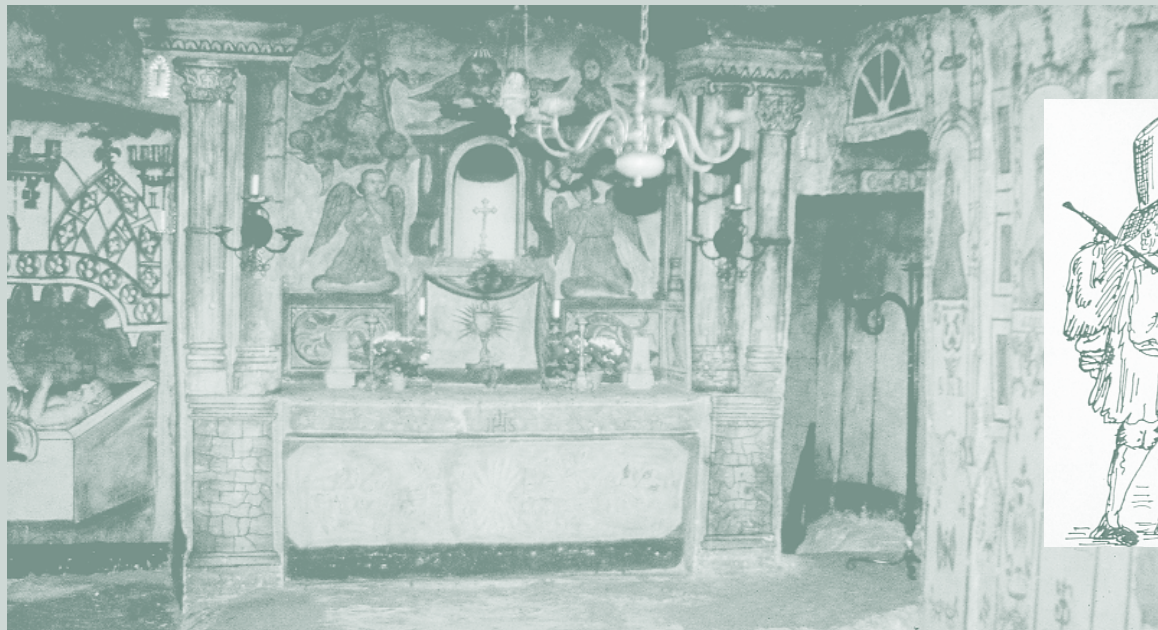
EEN UITGAVE VAN

Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven

Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

mededelingen 35

augustus 2001

"De profundis clamavi ad te, Domine."

Kapellen in de onderaardse kalksteengroeven van Zuid-Limburg, een inventarisatie.

3 **Inleiding**

4 Verantwoording

5 **La République une et indivisible**

5 De "orkaan der Fransche omwenteling"

6 Kerk en Staat

13 **Nedermaas**

13 De eed van haat, een gehate eed

16 Keuze tussen twee kwaden

17 De stedelingen

19 De plattelandsbevolking

22 De "administration"

25 De deportatie

26 Het Concordaat

27 De balans

28 **De Geulhemmergroeve**

29 Twee historici in priestertoog

33 De grotpriester

35 Kroniek van een schuilkerk

39 De schuilkerk, een rondleiding

53 **Het Bergske**

53 Een kapel in een restaurant of andersom?

54 De heilige geest zweefde boven ons

55 **De Sibbergroeve**

55 De archieven zwijgen

56 Beschrijving van het interieur

59 Restauratie en verdere geschiedenis

62 **Besluit**

Historische Kerk in de Geulemes Grotte

Foutje, maar alsnog bedankt!

Helaas viel in SOK-Mededelingen 35 de vermelding weg van diegenen die ons hielpen bij het onderzoek voor, en tot stand komen van, ons tweede artikel over de kapellen van de Zuid-Limburgse kalksteengroeven. We willen daarom hierbij alsnog iedereen zeer hartelijk danken voor hun bijdrage, en in het bijzonder: Frans Bergsteijn, Ton Breuls, Jacques Diederer, John Knubben, Harry Molin, en Walter Thiessens.

Fons Leunissen en Katja Rodenburg

"De profundis clamavi ad te, Domine."

Kapellen in de onderaardse
kalksteengroeven van Zuid-Limburg,
een inventarisatie.

Fons Leunissen en Katja Rodenburg

Wijnbesstraat 105

6543 TL Nijmegen

INLEIDING

In Deel I van *De kapellen van de onderaardse kalksteengroeven van Zuid-Limburg* in SOK-Mededelingen 31 definieerden we een kapel onder meer als: *een klein kerkje met een altaar waar een mis kan worden opgedragen*. We gebruikten deze nogal voor de hand liggende omschrijving om een onderscheid te maken met de devotienis. Die wordt ook vaak kapel genoemd, maar behoort niet tot ons onderzoeksgebied. De schuilkerken van de Studentengroeve, de Geulhemmergroeve en de Sibbergroeve voldoen volledig aan bovenstaande definitie, want het zijn kerkjes waar gedurende een langere periode missen werden gelezen. Ze werden gesticht in de Franse tijd gedurende de "geloofsvervolging" van de jaren 1797-1801. In die jaren waren veel priesters gedwongen om onder te duiken, omdat ze weigerden de door de Franse bezetter geëiste "eed van haat" af te leggen. Enkele van de eedweigeraars zochten hun toevlucht in de ondergrondse kalksteengroeven en stichtten daar kapellen. Ze vierden er tezamen met de gelovigen van hun parochie de mis, doopten er kinderen en woonden er soms zelfs gedurende langere tijd. Willy Verster, beroemd bergloper en schrijver van *Limburgensia*, schreef ooit over een van deze ondergrondse kapellen: *"Hier vluchtten bewoners der streek gedurende de Fransche overheersching, en zonden ze hun gebeden op tot den eenigen en waarachtigen God, de eenigste uitkomst in deze dagen van vervolging. Onvergetelijke herinneringen zijn aan deze plek verbonden; vele tranen zijn gestort in deze krochten en spelonken van eeuwigen nacht en duisternis."*

3

De kapellen van de Gemeentegrot en de Fluwelengrot zijn waarschijnlijk ook in de Franse tijd gesticht, maar daar zijn echter geen onomstreden authentieke elementen meer aan te wijzen uit die tijd. Deze kapellen zullen we in een volgend deel bespreken. In de Zonneberg bevindt zich tenslotte nog een kapel, die louter ter herinnering aan de geloofsvervolging is gemaakt. Ook dit monumentje zal in het volgende deel aan de orde komen. Hoewel de zes hierboven genoemde kapellen zeer verschillend zijn van vorm en historie, is hun ontstaan in principe terug te voeren tot hetzelfde gegeven: de vervolging van priesters die weigerden de eed van haat af te leggen.

VERANTWOORDING

4

We begonnen het onderzoek van de kapellen ter plaatse. Door middel van dia's, kaartjes en korte beschrijvingen van alles, wat er maar in die ruimten te zien is, legden we de interieurs nauwkeurig vast. Daardoor konden we ons later thuis in alle rust bezighouden met bijvoorbeeld de iconografie van de afbeeldingen, het ontcijferen van opschriften en het vergelijken van tekeningen op stijlkenmerken. Vervolgens gingen we onderzoeken wat er in de loop van de tijd over de geschiedenis van de betreffende kapellen werd geschreven. Het bleek dat praktisch al die bronnen de belangrijkste gegevens ontleenden aan een artikel, dat in de negentiende eeuw werd geschreven door de jezuïet H.J. Allard. Omdat we vermoedden dat deze geestelijke een nogal eenzijdige versie van het verhaal gaf en omdat er te veel belangrijke vragen onbeantwoord bleven, besloten we in een bredere context te gaan zoeken. Dit hield in dat we in integrale en sociaal-historische studies over de Franse tijd gingen

speuren naar materiaal over de interactie tussen de Franse "administration", de bisschoppen, de priesters en de diverse lagen van de bevolking van Nedermaas. We richtten ons daarbij natuurlijk alleen op de factoren, die uiteindelijk zouden leiden tot het stichten van de ondergrondse kapellen. Het beeld dat zo ontstond vulden we verder in met feiten uit de plaatselijke kronieken. Zo ontvouwde zich het panorama, waarin de grotpriester van de Geulhemmergroeve, Johannes Schepers en al die anderen die verderop aan bod zullen komen, hun rol speelden en de beslissing namen om de eed te weigeren. Zij gingen daarvoor figuurlijk, maar ook letterlijk "ondergronds".

Tenslotte wilden we weten wat de beruchte "eed van haat" nu eigenlijk precies inhield. We kwamen er al gauw achter dat die eed een lange en complexe ontstaansgeschiedenis had. Bij gebrek aan specifieke publicaties over deze materie moesten we een paar lijvige handboeken over kerkhistorie doorspitten op bruikbare informatie. Zodoende konden we tenslotte uit allerlei losse feitjes de diverse vormen en consequenties van de eed in de opeenvolgende fasen van de revolutie reconstrueren. Het was oorspronkelijk beslist niet onze bedoeling geweest om ons onderzoek uit te breiden met het bestuderen van een ingewikkeld brok Franse kerkgeschiedenis. Langzamerhand werden we ons echter bewust dat we ons op nogal onontgonnen terrein bevonden. De achtergronden van de eed van haat waren nog niet op een toegankelijke manier beschreven. We dachten met het opvullen van dit hiaat een belangrijke meerwaarde toe te voegen aan de documentatie over de ondergrondse schuilkerken. Hun ontstaan is daardoor nu terug te volgen tot op de banken van de Assemblée Nationale in Parijs. De kapellen worden zo dus zelfs in een internationale context geplaatst.

Om de resultaten van onze naspeuringen tot een goed gestructureerd verhaal te kunnen verwerken, hebben we voor een "trechtermodel" gekozen. Dit houdt in dat we trapsgewijs van "groot" naar "klein" gaan. In dit geval van (inter)nationaal via regionaal naar lokaal. We beginnen bij de grote "République une et indivisible" en haar kerkgeschiedenis, bekijken dan de situatie in het Limburgse departement en gaan daarna via een stukje negentiende-eeuwse geschiedschrijving naar de lokale geschiedenissen van de schuilkapellen van Geulhem en Sibbe. We beginnen dus met de oorzaken en aanleidingen (de Franse maatregelen tegen de kerk) en eindigen met het gevolg (ondergedoken priesters, schuilkapellen). Het grote voordeel van dit trechtermodel is de overzichtelijkheid, die bij een zo complexe geschiedenis met velerlei lagen anders gauw in het geding zou komen. Het nadeel is dat het nogal wat pagina's duurt, voordat we eindelijk met de voeten in de mergel staan en de vertrouwde geur van de groeven kunnen opsnuiven. Het geduld zal dan echter ruimschoots worden beloond. We zullen dan geruime tijd verblijven daar, waar men *"in een sierlijke onderaardsche kapel, een blijvend gedenkteeken aantreft van den godsdienstzin der bewoners, die gedurende den orkaan der fransche omwenteling daarhenen hunne godsvereering en hunne haardsteden hadden overgebracht."* (H.J.Allard)

Afb. 1

De belegering van Maastricht

LA RÉPUBLIQUE UNE ET INDIVISIBLE

De "orkaan der Fransche omwenteling"

De Franse revolutionairen hadden zichzelf de nobele taak gesteld om de kreten "liberté", "égalité" en "fraternité" waar te maken in hun land. Die idealen bleken paradoxaal genoeg niet zonder onderdrukking, vervolging en bloedig geweld te verwezenlijken te zijn. De fraternité met de buurlanden liet daarbij ook nog heel wat te wensen over en de omringende staten streken in diverse bondgenootschappen tegen de revolutionaire ideeën en de expansiedrang van de Fransen. Ook ons land ontkwam niet aan de opmars van de Franse troepen. De eerste bezetting vond eind 1792 en begin 1793 plaats. De Fransen drongen door tot diep in Staats-Brabant en belegerden van 22 februari tot 2 maart tevergeefs de stad Maastricht. Door de nederlagen tegen de Oostenrijkers bij Neerwinden en Aldenhoven moesten ze zich terugtrekken. In 1793 reorganiseerde Frankrijk de krijgsmacht en bracht een voor die tijd verbluffend groot leger van een miljoen man op de been. Het grote aantal soldaten, gecombineerd met nieuwe strategieën, maakte deze strijdmacht bijna onoverwinnelijk en eind juni 1794 versloegen Franse troepen het Oostenrijkse leger bij Fleuris ten noordoosten van Charleroi en trokken weer ons land binnen. Vanaf 22 september werd Maastricht opnieuw belegerd en anderhalve maand later, op 4 november, moest de zwaar gehavende stad capituleren voor generaal Kléber.

In januari 1795 week stadhouder Willem V uit naar Engeland en kwam er definitief een einde aan de "Republiek der Verenigde Nederlanden". Het grootste deel van Nederland werd bij het

Haags Verdrag van 16 mei 1795 een vazalstaat van Frankrijk en zou tot 1806 de "Bataafse Republiek" heten. De Staatse delen van Limburg, Venlo en Maastricht, kwamen rechtstreeks onder Frans gezag vanwege hun strategische ligging. De 1ste oktober 1795 annexeerde Frankrijk ook de Oostenrijkse Nederlanden, het prins-bisdom Luik en de verspreide kleinere soevereiniteiten. Bij het decreet van deze inlijving werd het "Département de la Meuse inferieure", het "Departement beneden-Maas" oftewel "Nedermaas" geschapen, met Maastricht als hoofdstad. Dit departement stond direct onder Frans gezag en was nu dus een stukje van de "République une et indivisible". Het gebied omvatte de Belgische en Nederlandse provincie Limburg met uitzondering van de delen die nog onder de koning van Pruisen en de keurvorst van de Palts ressorteerden en die later het departement Roer zouden vormen. Wat de historicus Pirenne over België zei gold ook voor Limburg: *"Le décret du 1er octobre faisait bien plus qu' annexer la Belgique à la France: il l'y absorbait."*

Aangezien de Fransen aanvankelijk vooral strategisch gezien interesse in Nedermaas hadden, veranderde er nog niet zo veel en bleven de oude chaotische rechtsverhoudingen voortbestaan die al eeuwen lang in het staatkundig zeer versnipperde gebied heersten. De oude colleges van justitie zetten hun werkzaamheden voort, kasteelheren profiteerden nog van hun rechten en pastoors eisten net als voorheen hun tienden op. De volksrepresentanten, die de Franse legers vergezelden, hadden nadrukkelijk de opdracht gekregen zich niet met de bevolking te "fraterniseren" en verder alles in te pikken wat maar enigerlei waarde had. Pas vanaf september 1797, na een staatsgreep in de Franse regering, werd de bestuurlijke centralisatie en geestelijke gelijkschakeling streng ter hand genomen. Door een soort

opvoedingsprogramma werd er een verregeande verfransing nagestreefd. Een gevolg daarvan was dat de wetgeving van de "eed van haat" nu ook in Nedermaas in werking trad.

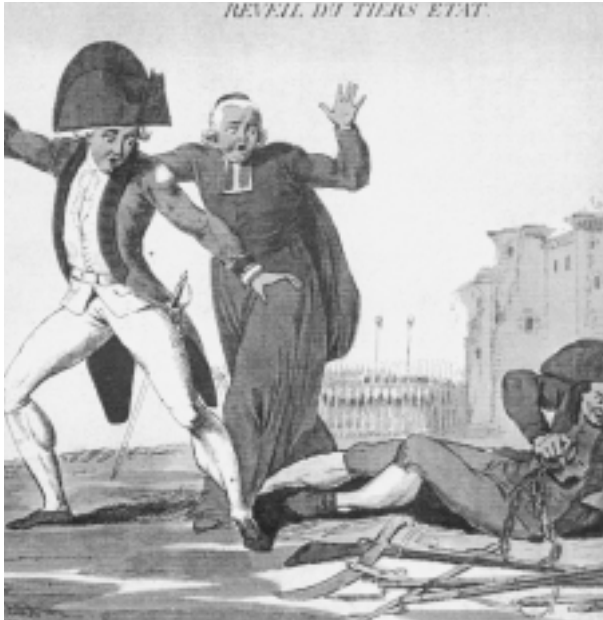
Kerk en Staat

Oorspronkelijk waren de ideeën van de Franse revolutie niet fel tegen kerk, godsdienst en geestelijkheid gekant. In het prille begin werkte een groot deel van de clerus hard mee aan het verwezenlijken van een "democratische" regering. De edelman D'Antraiques vloekte zelfs: *"Ce sont ces f... curés qui ont fait la Révolution."* De geestelijken deden edelmoedig afstand van allerlei privileges en bekommerden zich daarbij niet om wat de Paus hiervan zou vinden. De katholieken van de eigenzinnige "gallicaanse" Franse kerk voelden zich immers al sinds lang niet meer zo sterk verbonden met de ultra-montaanse ("over de bergen gelegen") moederkerk in Rome. Het grootste deel van de Franse geestelijkheid kreeg echter al gauw spijt van haar toeschietelijkheid aan de revolutie; toen de "Rechten van de mens en burger" werden afgekondigd, waardoor iedereen voor de wet gelijk werd, raakte de clerus haar bevoorrechte positie en de bescherming van de overheid kwijt. Ze bleef echter wel stevig in de ijzeren greep van de staat, zoals al eeuwen het geval was.

Op 10 oktober 1789 werden, nota bene op voorstel van bisschop Talleyrand, de kerkelijke bezittingen in Frankrijk geseculariseerd om de desastreuze financiële toestand van de staat het hoofd te kunnen bieden. De grond werd verkocht als dekking voor de "assignaten", de kredietbrieven van de staat die als wettig betaalmiddel golden. De geestelijken konden in de vorm

van de "bons de retraite" een vergoeding krijgen voor hun persoonlijke aandeel in de in beslag genomen goederen. Een deel van de geestelijken wilde zich niet door het nieuwe bewind laten corrumpieren en weigerde om de "bons" aan te nemen. Zo ontstond er tweedracht binnen de Kerk en er werden over en weer talloze pamfletten en brochures geschreven.

afb. 2 Spotprent: het ontwaken van de derde stand.

afb. 3

Aanvankelijk werkten de drie standen eensgezind samen aan een nieuwe grondwet. V.l.n.r. adel, derde stand en geestelijkheid.

Op 12 juli 1790 ging de "Constitution civile du clergé" in. De regering wilde hiermee een "democratische staatskerk" instellen. De geestelijken kwamen in dienst van de Franse overheid en zouden door haar betaald worden voor hun werkzaamheden als "officiers de moral et d' instruction". Priesters en bisschoppen zouden in het vervolg worden gekozen door het volk, waardoor de Paus buiten spel werd gezet. De bisdommen werden gelijkgesteld met de departementen en de parochies werden opnieuw ingedeeld. Wegens de vele protesten die hierop volgden moest vanaf 27 november 1790 iedere dienstdoende Franse geestelijke de "serment civique" zweren: *"ik zal de grondwet, uitgevaardigd door de Assemblée Nationale en aangenomen door de koning, met alle kracht handhaven."* De laatste dag dat deze eed kon worden afgelegd was 4 januari 1791 en ongeveer de helft van de geestelijken was op dat moment beëdigd. De eed was in feite een afgeleide van het tweede deel van artikel 10 uit de Verklaring van de Rechten van de Mens en van de Burger: *"niemand mag worden lastig gevallen wegens zijn opvattingen, zelfs niet wegens zijn religieuze opvattingen - mits de uitingen daarvan niet de openbare orde, zoals vastgelegd in de wet, verstoren."* Het eerste deel van dit artikel garandeerde de individuele geloofsvrijheid, het tweede deel zou daarentegen een prima middel tot knechting en vervolging blijken te zijn. Geestelijken

die de eed aflegden werden "assermentés" of "constitutionnels" genoemd, diegenen die weigerden de "insermentés" of "non-constitutionnels". De eerst genoemden beschouwden de eed slechts als een uiterlijke zaak en vonden dat gehoorzaamheid aan de wet een christenplicht was. De anderen vonden het een duivelspact met een goddeloos staatsbestel en werden daardoor nu meer pausgezind, meer ultra-montaans, dan ze daarvoor waren geweest. Priesters die de eed aflegden gingen akkoord met een burgerlijke inrichting en status van de geestelijkheid, hetgeen tegen de grondslagen van het Rooms-katholicisme was. Op 13 maart 1791 veroordeelde paus Pius VI dan ook de Constitutionele kerk; wie de eed aflegde kon vanaf nu geëxcommuniceerd worden. Dat maakte indruk, want veel constitutionele priesters draaiden hun beslissing terug en kozen alsnog de kant van de insermentés. Toch bleven er ongeveer 28.000 constitutionele priesters over. Zo ontstond er een ernstig schisma binnen de kerk én een zeer ernstig conflict tussen de staat en de kerk. De niet-constitutionele geestelijken veroordeelden de revolutie en kozen de zijde van het behoudende verzet, wat er in veel gevallen op neerkwam dat ze met de royalisten gingen samenspannen. Aan de andere kant werd de onverdraagzame, anti-clericale stemming bij de revolutionairen er verder door aangewakkerd, met als gevolg dat de straf voor het weigeren van de eed in november 1791 verzawaard werd. Aanvankelijk werd een eedweigeraar uit zijn ambt ontzet en daarna verder met rust gelaten, nu werd hij beschouwd als een volksverrader, als een gevaarlijke oproerkraaier die in de gevangenis thuis hoorde.

afb. 4 Spotprent: de geestelijkheid opgeruimd.

Op 26 augustus 1792 werd het beleid nog verder aangescherpt door afkondiging van een besluit dat alle niet-beëdigde priesters binnen 15 dagen het land moesten verlaten op straffe van deportatie naar Cayenne (Frans Guyana). Naar schatting 40.000 geestelijke vluchtten naar de omliggende landen. In de Limburgse gebieden ontstond zelfs een nijpend vluchtelingenprobleem door de duizenden priesters en edelen die er hun toevlucht zochten. Alleen al Maastricht herbergde in het voorjaar van 1793 ruim 500 priesters uit Frankrijk, waaronder 5 bisschoppen. Toen de Fransen oprukten trokken al deze vluchtelingen verder naar Noord-Nederland of naar de Duitse staten. De grote aantallen gevluchte priesters, die overal in het buitenland contrarevolutionaire propaganda maakten, deden in Frankrijk het wantrouwen tegen de clerus nog verder toenemen.

Van de geproclameerde godsdienstvrijheid kwam er in de praktijk niet veel meer terecht en het begon er steeds meer op te lijken dat de overheid de kerk geheel wilde uitroeien. Steeds weer werden nieuwe beperkende bestuursmaatregelen en wetten doorgevoerd. Er ontstond op den duur een uitgebreid regelstel-

sel van zeer serieuze verordeningen tot vernederende pesterijtjes. Zo moest bijvoorbeeld alles wat maar herinnerde aan de godsdienst worden verwijderd uit de openbare ruimte. Conventieelid Fouché, een ex-priester, liet de kruisen van de kerken en langs de wegen weghalen. Op scholen mochten geen godsdienstlessen meer worden gegeven en ook het dragen van een kerkelijk gewaad, het uitvoeren van ceremonieën buiten de kerk en het luiden van de klokken zouden op een gegeven moment verboden worden. Op 20 september 1792 werd de echtscheiding ingevoerd en het huwelijk aan de jurisdictie van de kerk onttrokken; alleen zuiver religieuze ceremonies mochten worden verricht. In oktober 1792 werden de christelijke jaartelling en kalender vervangen door de republikeinse kalender waarin de week tien dagen had, de nieuwe jaartelling begon te tellen vanaf het jaar 1792. Zelfs de viering van de zondag ont kwam niet aan de maatregelen; niet elke zevende, maar elke tiende dag (de Décadi) zou voortaan de rustdag zijn waarop de mis gelezen werd. Deze ingrijpende maatregel stuitte ook bij de meest coöperatieve priesters op verzet, want zij moesten, aangezien ze in staatsdienst waren, alle impopulaire nieuwe verordeningen zélf vanaf de kansel bekendmaken. Ze kregen daarvoor regelmatig aan de stok met hun geërgerde parochianen, die steeds minder waardering hadden voor de zo overduidelijk geknechte constitutionele priesters. Het bezoek aan de missen liep dan ook steeds verder terug. Het is goed er hier nog eens op te wijzen dat ook de bevolking van Nedermaas uiteindelijk aan al deze maatregelen werd onderworpen. Ook voor hen zouden al die brutale ingrepen in hun geloofsbeleving een grotere bron van frustratie worden.

In augustus 1792 werd koning Lodewijk XVI geschorst en gevangen gezet. De radicalen Marat en Danton kregen overwicht in de regering en maakten in heel het land een klopjacht op van "landverraad" verdachte personen. Vooral priesters die de eed geweigerd hadden waren slachtoffers bij uitstek. Van hen werden er in begin september ongeveer driehonderd zonder vorm van proces in de gevangenis vermoord. Op 21 januari 1793 werd koning Lodewijk de XVI onthoofd. Op 10 oktober 1793 begon de meest radicale fase van de revolutie: la Terreur. Dit was een dictatuur van de ergste soort, met als sterke man de advocaat Maximilien Robespierre. De nu regerende revolutionairen, meest jacobijnen, beschouwden de christelijke godsdienst over het algemeen als een afkeurenswaardig overblijfsel uit het feodale tijdperk. Hun haat richtte zich dan ook veelvuldig op de clericus, die ze uitscholden voor "calotins" en "sacrée peste". Alleen al de verdenking van contra-revolutionair verzet bracht menig geestelijke de doodstraf door vuurpeleton, verdrinking of de guillotine.

9

afb. 5 La Terreur in volle gang: een massa-executie.

Naast de bestaande eed voor praktiserende priesters moesten vanaf 23 april 1793 ook niet-dienstdoende priesters, zoals kanunniken en kloosterlingen een eed afleggen: *"ik zweer uit alle macht vrijheid en gelijkheid te zullen handhaven."* Insermentés kregen nu zonder meer de doodstraf als ze zich niet aangaven voor deportatie. Ook degene die een insermenté verstopte kreeg onverbiddelijk de doodstraf en wie er een aangaf kreeg een flinke beloning. Toch waren er veel geestelijken die illegaal hun werk konden voortzetten met hulp van de bevolking. Daaruit blijkt dat wegeraars een tamelijk brede aanhang hadden, vooral op het platteland waar men over het algemeen behoudender was.

Op 6 november 1793 vaardigde de Conventie de bepaling uit dat iedere gemeente de eredienst kon kiezen die ze wilde en andere desgewenst mocht onderdrukken, wat er in de praktijk op neerkwam dat het katholicisme in heel Frankrijk onderdrukt werd. De overgrote meerderheid der constitutionele priesters deed nu uit louter angst door middel van een verklaring openlijk afstand van hun priesterlijk ambt. Veel van die voormalige priesters zouden toen zijn gehuwd omdat ze bang waren dat hun verklaring van "deprêtissement" niet genoeg hun afstand van de priesterlijke status zou hebben aangetoond. Een huwelijk verzekerde de veiligheid; het was een afdoende bewijs van afvalligheid. Toen later het gevaar geweken was hebben veel priesters hun ambt weer opgepakt en de zielzorg voortgezet.

Op 10 november 1793 hield de Commune in de Notre Dame een "Feest van de Vrijheid en de Rede" op initiatief van de radicale Jaques René Hébert. Deze fanatieke atheïst wilde de godsdienst vervangen door de verering van de zuivere Rede. De Vrijheid

werd bij die gelegenheid uitgebeeld door een voluptueuze danseres van de Parijse Opera. Enkele dagen later werden op bevel van de Commune de kerken van alle in Parijs aanwezige confesies gesloten. In de Waalse Kerk in Maastricht zou overigens ook ooit een "aanbidding van de Godin van de Rede" hebben plaatsgevonden, met Lieske Veugen als Godin. Dat verhaal wordt echter tegenwoordig door de historici als een verzinsel beschouwd omdat hierover niets te vinden is in de officiële stukken.

Boven de ingang van de Franse kerkhoven zag men in de loop van de tijd steeds vaker de spreuk *"De dood is een eeuwige slaap"*, want het geloof in God en een hiernamaals werd steeds meer beschouwd als een verouderde superstitie. Robespierre wilde als reactie hierop een deïstische, alle religies omvattende "Eredienst van het hoogste Wezen" instellen. Hij had persoonlijk een afkeer van het atheïsme en het gewelddadige antichristelijk extremisme van de jacobijnen en de cordeliers. Hij vreesde dat het morele verval zou toeslaan en zag de religie als

afb. 6

Vrouwenclub in ontheiligde kerk.

afb. 7
De executie van Robespierre

grondslag en bekroning van een harmonieuze samenleving. Met priesters wilde hij echter niets te maken hebben, want die wantrouwde hij allemaal, insermentés en assermentés. De Conventie van 7 mei 1794 besloot onder invloed van Robespierre uiteindelijk unaniem: "het Franse volk erkent het Opperwezen en de onsterfelijkheid van de ziel."

Op 28 juli 1794 werd de "onkreukbare" Robespierre onthoofd en in september kwam er een eind aan het schrikbewind van de Terreur. De Constitution civile du clergé verviel op 21 februari 1795 en daardoor verloor de Constitutionele Kerk haar wettelijke grondslag. Kerk en staat waren nu gescheiden en de niet-constitutionele, "roomse" katholieken werden weer geaccepteerd. De tegenstelling tussen de roomse meerderheid en de constitutionelen bleef overigens gewoon verder bestaan. Er volgde een

korte periode van een gematigd beleid met betrekkelijke godsdienstvrijheid. Volgens een decreet dat op 30 mei 1795 werd uitgevaardigd mocht een deel van de niet door de staat geconfisqueerde kerken weer in gebruik worden genomen, mits de priester onder ede verklaarde de wetten van de republiek te zullen gehoorzamen. De meeste insermentés weigerden opnieuw deze eed, omdat de wetten nog steeds in strijd waren met de kerkleer en het kerkelijk recht. Er volgde weer een uitgebreide pamflettenoorlog over het al dan niet afleggen van de eed. Er circuleerden zelfs vervalste brieven, waarin de paus zich uitdrukkelijk tegen de eed. Ook de gevluchte bisschoppen verketterden de eed in felle bewoordingen en hadden daarbij totaal geen oog voor de penibele situatie waarin de parochiepriesters zich bevonden.

Ten gevolge van het ogenschijnlijk mildere beleid waren enkele duizenden uitgeweken priesters teruggekeerd die zich, wellicht wat overmoedig geworden, openlijk antirepublikeins opstelden. Als reactie hierop werd de bestaande eed (van 30 mei 1795) op 29 september 1795 verscherpt. Hij ging nu als volgt: "*Je reconnais que l' universalité des citoyens français est le souverain et je promets soumission et obéissance aux lois de la République.*" Bovendien moest de geestelijke beloven geen teksten uit het buitenland voor te lezen, dit in verband met de uitgeweken bisschoppen, die met opruiende brieven en pamfletten bleven oproepen tot verzet.

Op 27 oktober 1795 werd een nieuwe grondwet afgekondigd en werd de nieuwe regering officieel geïnstalleerd: het Directoire. Deze regering was zwak door innerlijke verdeeldheid, waardoor er royalistische en vroeg communistische opstanden uitbraken.

In mei 1796 werd er daarom een wet uitgevaardigd dat alle bestuursfunctionarissen een eed van haat aan de monarchie én de anarchie moesten zweren. De priesters werden ditmaal nog met rust gelaten en op 6 december 1796 werden de straffen voor de eedweigeraars zelfs praktisch buiten werking gezet, waardoor de geestelijken nu en masse terugkeerden uit het buitenland. In juni 1797 waren er al bijna dertienduizend geëmigreerde priesters teruggekeerd.

Op 24 augustus 1797 werd een wet uitgevaardigd die alle priesters volkomen vrijheid tot uitoefenen van hun ambt verleende en alle eden afschafte. Die vrijheid was echter maar van héél korte duur want een politieke crisis leidde uiteindelijk op 4 september 1797 tot een staatsgreep waarbij de aanhangers van royalistische ideeën geheel buiten spel werden gezet. De katholieke geestelijken werden er nu weer eens te meer van beschuldigd samen te hebben gespannen met de royalisten. Daarom werd op 19 fructidor van het jaar V (5 september 1796) in Frankrijk de eed van trouw aan de Republiek, aangevuld met de eed van haat aan het koningschap en de anarchie, nu ook wettelijk aan alle priesters opgelegd: *"Je jure haine a la royauté et a l' anarchie, attachement et fidelité a la République et a la constitution de l' an III."*

De meerderheid van de katholieke priesters weigerde de eed. Ook dominees en rabbijnen moesten de eed afleggen, maar die hadden daar over het algemeen weinig moeite mee. Volgens de wet werden de weigeraars automatisch uit hun ambt ontzet en moest hun kerk gesloten worden. Bovendien kon de regering nu iedereen, die mogelijk gevaar opleverde, door een eenvoudig besluit en zonder tussenkomst van het gerecht gevangen zet-

ten. De politiek werd nu weer fel anti-kerkelijk, zij het dan ook niet zo bloedig als tijdens de Terreur. De vervolgte priesters werden weer verbannen naar Cayenne en kwamen nu niet meer onder de guillotine. Van de 256 gedeporteerde priesters stierven er daar toch nog 118 door de ontberingen en het moordende klimaat. De meeste gearresteerden echter, zo rond de elfhonderd man, werden niet verder verscheept dan de kanaaleilanden Ré of Óleron, gelegen bij La Rochelle in de monding van de Sèvre. De vijandelijke Engelse vloot patrouilleerde in het Kanaal en belemmerde de verdere doorvaart.

De aantallen gearresteerden vielen in de praktijk nogal mee, want veel priesters vluchtten weer het land uit of doken onder met hulp van de bevolking. Verder werden de eedweigeraars niet overal even streng vervolgd, omdat de daadwerkelijke uitvoering van de wet per departement verschilde. We zijn nu dus op een geschikt punt aanbeland om in te zoomen op het departement Nedermaas, om te bekijken hoe de situatie zich daar ontwikkelde.

NEDERMAAS

De eed van haat, een gehate eed

De priesters in "Holland" waren de Fransen over het algemeen welgezind en betuigden hun loyaliteit aan de Bataafse Republiek. Ze werden dus geen prooi voor vervolgingen, maar profiteerden zelfs van de revolutie omdat de gereformeerde kerk werd afgeschaft als staatskerk. In het Zuiden zag de geestelijkheid sinds het najaar van 1792, toen veel Franse priesters hun toevlucht in Maastricht en omstreken zochten, de toekomst echter met vrees tegemoet door de verontrustende verslagen van de vluchtelingen. Die vrees zou later zeker niet ongegrond

afb. 8 Departement van de Nedermaas

blijken te zijn geweest. Toch werd de kerk niet meteen van het begin af aan hard aangepakt door de Franse bezetters. Die hielden zich in eerste instantie vooral bezig met het inrichten van de burgerlijke administratie. Aanvankelijk konden in grote delen van Nedermaas geloofsuitingen zoals processies en bedevaarten nog gewoon plaatsvinden. Pas in 1796 zouden deze worden verboden. Uiteindelijk zou bijna de hele, nog grotendeels uit de Middeleeuwen stammende, kerkelijke structuur ontmandeld worden. Alle kerkelijke instellingen, behalve de parochiekerk, werden opgeheven. De parochie was het enige dat er nog overbleef van de kerkelijke organisatie. Een hoger kerkelijk gezag dan de pastoor was er niet meer, of was slecht bereikbaar omdat het was uitgeweken.

Toen de Maasstreken bezet werden was er in Frankrijk net een eind aan de bloederige vervolgingen van het schrikbewind van de Terreur gekomen. In februari 1795, aan het begin van de regeringsperiode van het Directoire, was de cultusvrijheid hersteld, maar wel met zeer strenge restricties. Het regime bleef overwegend antiklerikaal en antikatholiek en het christendom werd zelfs in ambtelijke stukken gekwalificeerd als "fanatisme" en "superstitie". Aanvankelijk werd in Nedermaas alleen het vrije beschikkingsrecht over bezittingen van geestelijke instellingen en parochies beknot. Er mocht niks verkocht worden zonder toestemming van de staat. Daarna werden in september 1796 de kloosters opgeheven en in november 1797 de kapittels. Net als in Frankrijk ontstonden er problemen over het wel of niet accepteren van de "bons de retraite", de vergoeding voor het deel van het kerkelijk bezit waar de geestelijke persoonlijk recht op had. De grote meerderheid der geestelijken weigerde de bons aan te nemen en de overheid moest de kloosters soms met geweld uit hun kloosters verdrijven.

De declaratie van 29 september 1795 was in feite ook in departement Nedermaas verplicht voor alle priesters. Die verklaring behelsde het accepteren van de volkssoevereiniteit en de belofte om te gehoorzamen aan de Franse wetten. Wie weigerde mocht zijn priesterlijke ambt niet meer uitoefenen. De regering had hier echter aanvankelijk niet aangedrongen op een daadwerkelijke aflegging van die verklaring, omdat er een juridisch geschil was over de uitleg van de wet. Pas op 26 januari 1797 werd ze van kracht in de bezette gebieden en op 10 mei verzond de Centrale Administratie van Nedermaas te Maastricht de artikelen van de wet ter uitvoering naar de gemeenten. De verklaring moest op een zondag in het bijzijn van het municipaal bestuur en alle ingezetenen worden afgelegd. Er werd daarbij scherp opgelet dat de vereiste bewoordingen werden gebruikt en er niet werd gemompeld of gesjoemeld. Twee door de priester ondertekende afschriften van de verklaring moesten daarna in de kerk worden opgehangen. Diegene die zonder de verklaring te hebben afgelegd een mis las of een andere priesterlijke taak vervulde kreeg een geldboete van 500 Livres en een gevangenisstraf van tenminste drie maanden tot één jaar. Diegene die zijn verklaring herriep of niet serieus nam kon worden verbannen. Bij deze wet hoorden allerlei beperkende maatregelen: alle uiterlijke tekenen van godsdienst moesten verdwijnen, er mochten geen kerkdiensten of andere godsdienstige plechtigheden buiten de kerken plaatsvinden en er mocht geen geestelijke kledij of misgewaad in het openbaar worden gedragen. De wet en de bijbehorende verordeningen stuitten op verzet, maar de meeste priesters vervolgden toch nog de koers, die onder andere door Kardinaal van Franckenberg, de vroegere aartsbisschop van Mechelen, was uitgezet. Deze bisschop had de priesters geadviseerd om meegaand te zijn, zodat de zielzorg aan de

parochianen zou kunnen worden voortgezet. Pas enkele maanden later zou de lont écht in het kruitvat gaan.

De eed van haat tegen het koningsschap en de anarchie was al in mei 1796 wettelijk verplicht gesteld voor alle ambtenaren in Nedermaas. Velen weigerden zich te laten ringeloren en namen ontslag, waardoor het hele bestuursapparaat werd ontwricht. Op 11 september 1797 werd in Maastricht een wet afgekondigd waarin de eed van haat nu ook van alle priesters in het departement werd geëist: "*La loi du 7 vendémiaire an IV (29 sept. 1795) sur la police des cultes continuera d'être exécuté à l'égard des ecclésiastiques autorisés à demeurer dans le territoire de la République sauf qu'au lieu de la déclaration prescrite ils seront tenus de prêter le serment de haine à la royauté et à l'anarchie, d'attachement et de fidélité à la république et à la constitution de l'an III.*" Weigeraars mochten niet meer als priester werken, hun goederen zouden geconfisceerd worden en hun kerk moest gesloten en verzegeld worden. Verder konden weigerende priesters zonder enige vorm van proces worden verbannen.

Afb. 9

De eedaflegging (anonieme gravure)

De geestelijkheid in Nedermaas wist over het algemeen niet hoe ze op deze ontwikkelingen moest reageren. Moest een goed dienaar van de Kerk deze eed nu wel of niet afleggen? Veel geestelijken hadden er grote moeite mee, want het zweren van een eed van haat werd als onchristelijk beschouwd. De vicaris-generaal van Antwerpen Werbrouck schreef hierover bijvoorbeeld aan de commissaris van het municipaal bestuur "*....de burgerlijke wetten, burger commissaris, zijn het werk der mensen. Deze kunnen tegenstrijdig zijn aan de wetten van God en alsdan is het hoogblijkelijk en ons bevolen eerder God te gehoorzamen als de mensen.*" Zo zullen vermoedelijk ook veel geestelijken in Nedermaas gedacht hebben. Uiteraard probeerden ze hun keuze te bepalen aan de hand van richtlijnen van de kerkelijke autoriteiten. In september 1797 was in de Moniteur een pauselijke bul gepubliceerd waarin de gelovigen onderwerping aan de regering werd verordonneerd, maar er waren veel twijfels over de echtheid van deze bul. De Belgische vicaris-generaal Huleu, die juist in Rome was geweest, bevestigde het bericht, maar de meeste bisschoppen adviseerden daarentegen te weigeren.

Kardinaal Franckenberg probeerde er achter te komen wat volgens Paus Pius VI het juiste standpunt was. Hij kreeg geen eenduidig antwoord en besliste daarna maar op eigen houtje om de eedaflegging te verbieden. De overwegingen die tot deze beslissing geleid hadden maakte hij bekend in een open brief. Hij verklaarde dat hij, gevolgd door zijn onderhorigen, de eed zou afleggen als die inhield dat ze niet actief zouden meewerken aan het herstel van het koningsschap. Alleen het woordje "haat" moest er dus uit! De fel tegen het geloof gekeerde Franse autoriteiten waren echter niet bereid ook maar een duimbreed toe te geven en veroordeelden de kardinaal. Hij hoefde op medische

gronden niet naar Cayenne verbannen te worden, maar werd door een militaire escorte over de Duitse grens gezet. Vicaris Huleu, die nu zijn plaatsvervanger werd, legde de eed wél af. Als excuus voerde hij aan dat de haat tegen het koningsschap haat tegen een instituut is en niet tegen een persoon. Volgens deze listige redenatie zou de eed dus niet onchristelijk zijn. Overigens was het een gebruikelijk patroon dat de plaatsvervanger van een gevluchte bisschop ten gunste van de eed pleitte, ook in Frankrijk zelf.

De laatste bisschop van het oude bisdom Roermond, Robertus van Velde de Melroi, volgde het voorbeeld van zijn collega Franckenberg en verbood ook openlijk de eed. Ook de naar Duitsland uitgeweken Prins-Bisschop van Luik, Frans Anton Graaf de Méan, sprak zich uit tegen de eed. Ondanks hun goede bedoelingen hadden deze heren niet de jurisdictie om zo'n beslissing te nemen want die had alleen de Paus. De lagere geestelijkheid wist dus niet waar ze aan toe was zolang de paus geen uitspraak deed. Om de preciaire kwestie te onderzoeken werd er een pauselijke commissie ingesteld die in februari 1798 adviseerde om het afleggen van de eed te verbieden. Het kwam echter niet tot een officieel pauselijk decreet, omdat Rome door de Franse troepen werd bezet en de pauselijke zetel werd verplaatst naar Florence. De paus wilde daarbij waarschijnlijk ook liever geen formele verklaring afleggen omdat hij de priesters, die de eed hadden afgelegd, niet voor het blok wilde zetten. Hij zal begrepen hebben dat het in het belang van de parochie en het beheer van de kerkgebouwen voor veel priesters misschien beter was om de eed maar wel af te leggen.

Er zijn berichten dat de paus tenslotte toch het advies tot weigering mondeling zou hebben bevestigd, maar dat maakte geen eind aan de onwetendheid en onzekerheid die heerste in de departementen. Er ontstonden ellenlange kettingpolemieken, die de verwarring alleen nog maar groter maakten. Net als in Frankrijk was men in Nedermaas op het platteland meer tegen de revolutie dan in de steden. In kanton Valkenburg weigerden alle priesters de eed, onder andere door de invloed van de voormalige bisschop van Roermond. In het voormalige bisdom Luik, waar Maastricht bij hoorde was de situatie gecompliceerder en heerste er verwarring. In Maastricht zelf legde een krappe meerderheid van 53% (126 geestelijken) de eed wél af. Kijken we tenslotte naar Nedermaas in zijn geheel, dan zien we dat het grootste deel van de priesters de eed weigerde.

Keuze tussen twee kwaden

Het advies van een hoger geplaatste geestelijke was in principe een zwaarwegende reden om de eed af te leggen. Van een priester werd immers gehoorzaamheid aan zijn meerderen verwacht. We hebben echter gezien dat er binnen de kerk grote verwarring heerste over de te volgen koers. De gevluchte bisschoppen hadden makkelijk praten vanuit hun veilige verblijfplaatsen in het buitenland en verwierpen meestal de eed. Hun plaatsvervangers, de vicarissen, pleitten vaak juist vóór aflegging van de eed, omdat zij met de werkelijkheid ter plaatse werden geconfronteerd. Zij meenden dat buigen beter is dan barsten. Hier gold onder andere de invloed van S.P. Ernst, die in een vlugschrift gepleit had voor de eedaflegging in het belang van het zielenheil van de bevolking. Hij zette in op het Franse bestel en

gokte dat door medewerking hieraan de zielzorg op de best mogelijke manier zou zijn gegarandeerd. Beëdigde priesters konden immers doorgaan met hun werk, zij het dan ook met restricties. Eedweigeraars daarentegen liepen voortdurend gevaar opgepakt te worden en konden hun werk slechts onder zeer moeilijke omstandigheden voortzetten. (afb. 10)

Bezorgdheid om het gewijde en kostbare kerkbezit was ook een reden om de eed af te leggen. De pastorele goederen van eedweigeraars werden verbeurd verklaard en hun kerk werd gesloten en verzegeld. Meestal kreeg de kerk dan na een poosje een geheel nieuwe bestemming. In Maastricht werd de O.L.-Vrouwekerk een smederij en later een magazijn, de St. Matthijs een bakkerij en de St. Servaaskerk een hooischaar. Een dergelijke respectloosheid was natuurlijk een slag in het gezicht van de gelovige Maastrichtenaren. Zelfs nu word er nog wel eens gemopperd op de barbaarse Fransen van toen, die hun paarden door de mooie St. Servaaskerk hadden laten lopen.

afb. 10

*Huiszoeking bij een eedweigeraar
(aquarel)*

Een andere, voor sommige priesters zeer dwingende reden om de eed af te leggen was dat ze hun familie gedeeltelijk moesten onderhouden. De priesters waren nu in dienst van de staat en afhankelijk van een salaris in plaats van de tienden die ze vroeger ontvingen. Als ze de eed weigerden hadden ze dus geen inkomsten meer en zou hun familie honger moeten lijden.

Last but not least speelde de angst voor het eigen hachje natuurlijk ook een belangrijke rol. Bij menig priester zal de dreiging van vervolging en deportatie hebben meegespeeld bij het besluit om de eed af te leggen. Niet iedereen had de moed om zich te verzetten en onder te duiken of de mogelijkheid om naar onbezet gebied te vluchten. Voor de meeste priesters zal niet één afzonderlijke reden, maar een combinatie van bovenstaande redenen de beslissing tot het afleggen van de eed hebben bepaald. Dat geldt natuurlijk net zo goed voor de eedweigeraars, want ook voor hen waren er diverse factoren die meespeelden bij hun keuze.

Gehoorzaamheid aan de richtlijnen van de gevluchte bisschoppen, aan de uitspraak van de Pauselijke Commissie of aan de geruchten dat de Paus de eed verboden had, waren voor priesters natuurlijk in principe belangrijke redenen om de eed te weigeren. Er zal echter vaak geen goede communicatie mogelijk zijn geweest tussen de gevluchte hogere geestelijkheid in het buitenland en lagere geestelijkheid in de parochies. Verder zal de priester "op de werkvloer" door de verwarring en tweedracht onder de kerkelijke autoriteiten vaak niet geweten hebben waar hij aan toe was. De priesters zullen dus vaak de verstrekkende beslissing om de eed te weigeren uiteindelijk geheel zelf moeten hebben genomen. De persoonlijke politieke en religieuze principes zullen daarbij een belangrijke rol hebben gespeeld.

In de moderne, integrale geschiedschrijving over de betreffende periode tekent zich echter nog een andere factor af. Priesters stonden niet op zichzelf maar in een sociale context, in dit geval hun parochie. Dit blijkt in veel gevallen zelfs van cruciaal belang te zijn geweest, want de bevolking was vaak onverbiddelijk voor priesters die de eed aflegden. Onder andere uit de aantekeningen van diverse geestelijken is gebleken dat priesters het afleggen van de eed vaak nalieten, louter uit vrees voor de meerderheid van hun parochianen. Om beter te kunnen begrijpen waarom de zielenherders de eed weigerden zullen we dus ook de opvattingen en het gedrag van hun schaapjes eens onder de loep moeten nemen.

De stedelingen

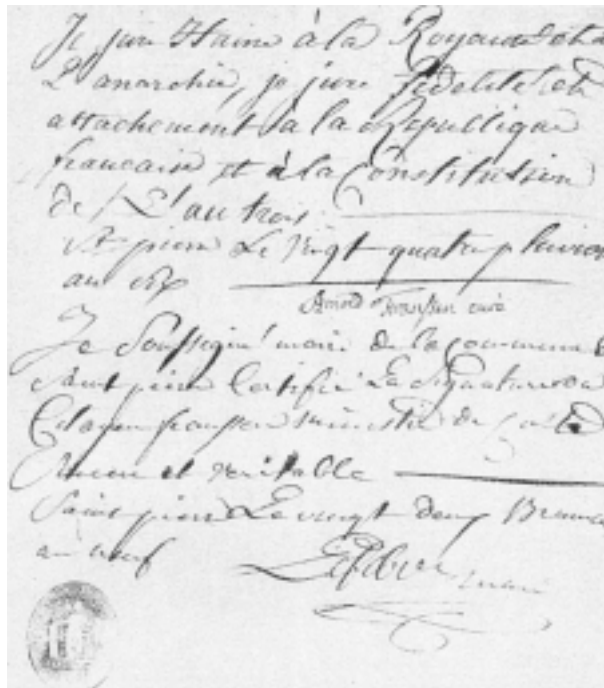
In tegenstelling tot zoals in Frankrijk speelden royalistische sentimenten nauwelijks een rol in Nedermaas. De katholieken in de voormalige generaliteitsgebieden waren over het algemeen reeds gewend zich te plooiën naar een republikeins staatsbestel en de katholieken van de voormalige Oostenrijkse gebieden hadden over het algemeen geen goede herinneringen aan de nieuwlichterijen van de verlicht-absolutistische koning Jozef II. Er was dus maar een klein deel van de bevolking vóór de monarchie en een nog kleiner deel was Fransgezind. Sympathisanten met het gedachtegoed van de Verlichting en de Franse revolutie kwamen voornamelijk voor onder de vrijdenkers van de stedelijke burgerij van Maastricht en Roermond. Daar werd in de salons, genootschappen en geheime vrijmetselaarsloges druk gediscussieerd over de nieuwe ideeën. Ook onder de ontwikkelde geestelijken waren er zeker die het gedachtegoed van de

Franse verlichting niet afwezen. Een deel van deze francofiele intellectuelen zal echter al bedenkingen hebben gekregen toen ze in 1792 en 1793 in contact kwamen met de uit Frankrijk gevluchte priesters en edelen. Van hen konden ze immers tot in detail vernemen hoe het er in Frankrijk aan toe ging. De gevluchte ex-jezuïet Francois Xavier Feller begon bijvoorbeeld in Luik een eigen blad en maakte daarin hevig stemming tegen de ideeën van de Franse Philosophes die hij "*des demons vomis d'enfer pour détruire l'évangile*" noemde. Feller wilde de normen en waarden van het Ancien Régime behouden en hij vond dat de kerk hiervoor moest strijden.

Ondanks de traditie van vrijdenkerij is er nooit een sterke patriottenbeweging geweest in Maastricht en omgeving, hoewel er wel contacten waren met de Noord-Nederlandse patriotten en met de opstandelingen van de Brabantse revolutie. Ook de kortstondige revolutie, die op 18 augustus 1789 uitbrak in het nabije Luik, had niet veel effect in Maastricht. In Sint Pieter werden eind augustus de twee burgemeesters afgezet door patriotten, maar deze coup kwam wellicht meer voort uit een lokaal belangenconflict dan uit revolutionair idealisme. De coupleggers van Sint Pieter weigerden namelijk om de rebellerende kameraden in Luik te steunen door het sturen van manschappen, wat niet getuigt van een diepgaand patriottisme.

Een aparte groep van Fransgezinden vormden tenslotte de burgers, die tijdens het Franse régime voor een prikje de "biens noirs", de goederen van de geconfisqueerde kloosters opkochten of zich de kans op een ambtelijke bliksemcarrière niet lieten ontgaan. Aangezien het hier voor een deel om collaborateurs- de opportunisten en gewetenloze profiteurs gaat is het

natuurlijk moeilijk om vast te stellen hoever hun loyaliteit werkelijk reikte.

Afb. 11 De eed van haat, getekend door pastoor Franssen van Sint Pieter.

In Maastricht legde een krappe meerderheid van priesters de eed wél af. Die meerderheid werd vooral veroorzaakt door de vele kapittelheren, die de eed waarschijnlijk aflegden om het beheer van hun kerkelijke goederen niet te verspelen. Van de parochiepriesters weigerde echter het overgrote deel de eed. Zij stonden in direct contact met het gewone volk, dat over het algemeen fel tégen de eed blijkt te zijn geweest. Er ontstonden bijvoorbeeld relletjes toen enkele geestelijken de eed aflegden en weer een kerk ter beschikking kregen. Dat vond plaats bij de St. Maartenskerk in Wijk en de St. Nicolaaskerk op het Onze Lieve Vrouweplein. Pastoor Cuypers van de laatstgenoemde kerk sprong op een koude winternacht "zinneloos" in de Maas en verdrong. Zijn suicidale geestesgesteldheid werd waarschijnlijk veroorzaakt doordat hij voortdurend van twee kanten pesterijen had moeten verdragen: van de Fransen en van zijn eigen boze parochianen. In de parochie was zelfs ooit een opstandje uitgebroken toen hij een zekere Nolle eerloos op het armenkerkhof wilde begraven. Dit als wraak omdat de man geweigerd had nog kerkdiensten van hem bij te wonen nadat hij de eed had afgelegd. Een andere rel vond plaats toen pater Mulder in de Mindebroederskerk op de Tongersestraat een preek hield ten gunste van de eed. In de kerk brak toen plotse-ling een tumult los dat finaal uit de hand dreigde te lopen. Veel mensen kropen daarop in paniek over elkaar door het portaal om te ontkomen aan het redeloze geweld.

De plattelandsbevolking

De oorzaken van de aversie van het volk tegen de eed is het best te verklaren als we de plattelandsbevolking wat nader bekijken. Zij wantrouwden de Franse regeringsambtenaren en hun handlangers over het algemeen nog meer dan de bevolking van de steden al deed. Zelfs goedbedoelde maatregelen, zoals de invoering van Burgerlijke stand, werden door hen gesaboteerd. Vragen over oogst en veestapel en enquêtes over industrie en handel werden ontwijkend of onjuist beantwoord uit angst dat ze zouden leiden tot nieuwe belastingen. De met de onderzoeken belaste ambtenaren moesten volgens de rapporten regelmatig de hulp van de gendarmen inroepen. Steeds meer raakte de bevolking gefrustreerd door de oorlogsvorderingen, het plunderen van kerken en kloosters, de beperkende maatregelen op de geloofsuitoefening, de inkwartieringen, de betalingen van leveranties met waardeloos bankpapier, de huiszoekingen naar smokkelwaar, de mobiele colonnes op zoek naar deserteurs en de dienstplicht zelf.

Een fragmentje uit de negentiende-eeuwse sage *De sprong van de sansculotte*, opgetekend door Richard de Florimond (pseudoniem van Richard Quaedvlieg) schildert in fraaie bewoordingen de ondergrondse haat die de bevolking tegen de Fransen zou hebben gekoesterd: "*Het volk verborg zijnen grim en haat tegen den indringeling onder een lijdzaam masker. Het durfde zich niet openlijk tegen de godvergeten en zedeloze soldaten verzetten, maar wee den sansculotte die zich alleen in het bin-nenste des lands waagde; bijna nooit mocht hij terugkeren naar zijn garnizoensplaats.*" In de sage wordt de tijdens de vossen-jacht verdwaalde Franse korporaal Armand-Jean Milot ernstig

bedreigd door vier met bijlen en stokken bewapende streekbewoners. Hij wacht niet af wat er verder zal gaan gebeuren, maar springt over de rand van een veertig voet hoge afgrond en breekt zijn nek.

Dat er op die manier regelmatig Fransen zouden zijn verdwenen is beslist overdreven, maar het is wel frappant dat het "lijdzame masker" uit bovenstaande fragment ook terugkomt in een geheel ander soort bron. De Franse ambtenaren beschreven in hun tiendaagse rapporten het volk van Nedermaas namelijk regelmatig in termen als: "over het algemeen vriendelijk en iet-wat apathisch", terwijl er uit diezelfde rapporten ook ongerustheid blijkt over wat er in het geheim zou kunnen broeien. Het volk van Nedermaas, dat tot 1794 onder zes soevereinen verdeeld was geweest, had in het verleden al vele malen oorlogen en bezettingen meegemaakt en zich waarschijnlijk een stoïcijnse houding aangemeten ten opzichte van dergelijke grillen van het noodlot.

Aan het eind van het Ancien Régime leefden de bewoners van het platteland in vele opzichten nog zowat in de middeleeuwen. Ze hadden nauwelijks besef van een groter staatkundige geheel en een nationalistisch getint strijden voor "volk en vaderland" was voor hen dan ook geen issue. Hun vaderland was gewoon hun geboortegrond, hun dorp. Pas toen bleek dat de Fransen geen respect hadden voor de aloude tradities en dan vooral die van de geloofsuitoefening, werden deze mensen in hun diepste wezen gekwetst. De priestereed werd daardoor een van de grootste frustraties voor het volk. Voor velen spitste de opgekrapte ergernis over alle Franse bestuursmaatregelen zich nu toe op de eedkwestie. Het werd een erezaak, een focus voor de trots

van de bevolking. Daarom stonden ze achter de pastoor, mits die de eed weigerde en zo betoonde, dat hij behoudend en anti-Frans was. De priester werd zo een symbool van hun onvrede en verzet. De gevolgen van de eedweigering waren daarbij olie op het vuur aangezien hierdoor de eigen cultuur nog verder werd aangetast; de ondergedoken priester kon niet meer openlijk voorgaan in religieuze en folkloristische rituelen en zo werden de doopplechtigheid, de communie, het kerkelijk huwelijk en allerlei andere ceremonies en feestelijkheden illegaal en bijna onmogelijk.

afb. 12

Pastoor Aussems van Meerssen weigerde de eed en trok daarna, als marskramer verkleed, langs de huizen om in het geheim het priesterambt verder te kunnen uitoefenen. Dit tekeningetje zou door hem zelf zijn gemaakt om ingewijden te tonen hoe hij er in zijn vermomming uit zag.

Tekening Pastoor Aussems werd geleverd door Joop Geijssen.

De armoede en het onderduiken voor de dienstplicht leidden overal tot de vorming van zwerfende benden. In oktober 1798 ontstond vanuit Oost-Vlaanderen vanuit deze benden een opstandige beweging, die leidde tot de "Boerenkrijg". Een van hun belangrijkste strijdpunten was de onvrede met de maatregelen tegen de priesters. Al gauw drongen de gewapende benden ook door tot ver in Nedermaas (tot Weert). Het kwam tot samenscholingen en er werden opruiende plakaten aangebracht op muren en bomen. Ondanks dat de rebellen overal sympathie vonden konden de Franse troepen de opstandjes over het algemeen toch makkelijk stoppen. De tweede golf opstanden was gevaarlijker en werd opgewekt door de harde represailles, die op de eerste serie rellen waren gevolgd. Commissaire du Département Girard had aangedrongen op een verscherpte vervolging van de eedweigerars, die vaak aan de boerenkrijg en het verzet tegen de dienstplicht steun zouden hebben gegeven. Op 4 en 5 december escaleerde het geweld tot de Slag bij Hasselt. De rebellen verloren en raakten over de regio verstrooid, omdat ze moesten vluchten voor de zuiveringsacties die op de rel volgden. Ze gingen nu in kleine groepjes een guerrillaoorlog voeren en doken incidenteel op uit de bossen om gendarmen en collaborateurs een flink pak rammel te geven. Hun droom op een grootscheepse actie, gesteund door de legers van de geallieerden, ging op 14 april 1799 definitief in rook op, want toen werd een wijdvertakte Limburgse samenzwering opgerold door de Fransen. Het centrum van die samenzwering lag vlak over de grens, in Emmerich. Daar kwamen de hooggeplaatste vluchtelingen uit alle departementen, veelal bisschoppen, bij elkaar. Er waren verschillende onderling tegenstrijdige projecten in voorbereiding en er werd onderhandeld met Hollandse, Engelse en Oostenrijkse zaakwaarnemers,

zonder dat het tot een daadwerkelijke uitvoering van de plannen kwam.

We gaven al aan dat verplichte priestereed voor velen de meest gehate Franse maatregel was. Een priester, die waagde de eed af te leggen veroordeelde zichzelf daardoor vaak tot een ellendig bestaan. Hij verloor zijn onschendbare, gewijde status en werd bespot, mishandeld en bestolen. De minderheid die een beëdigde priester steunde, stond veelal hetzelfde lot te wachten. Commissaris Girard schreef op 9 februari 1798 hierover: *"...les impressions du fanatisme sur l' esprit du peuple sont telles, qu' il regarde tous ceux, qui font le serment comme les suppôts du diable."* Een goed voorbeeld hiervan vinden we in het boek van *Wilre tot Wolder* van Jef Leunissen. Hij beschrijft hierin onder andere een turbulente periode uit het leven van Servatius Laurentius Tuyffers, de pastoor van Wilre en Montenaken. Door de eed af te leggen maakte deze pastoor zich maatschappelijk onmogelijk en hij verloor het respect van zijn parochianen. Ze kwamen niet meer naar zijn kerkdiensten en scholden hem uit voor "jureur", wat zowel eedzweerder als vloeker betekent. Een bijzonder tragi-komisch voorbeeld is Pastoor Arnoldus Franssen van Sint-Pieter, die eveneens de eed had afgelegd en daarom op allerlei manieren getreiterd werd. Stiekem werden er 's nachts doden uit Maastricht op zijn kerkhofje naast de kerk gedumpt. Op den duur ontstond er zo een nijpend plaatsgebrek en wist de radeloze pastoor niet meer waar hij de lijken moest laten.

De priesters die de eed niet aflegden, de "refractaire" priesters, werden vervolgd en hun kerken werden gesloten en verzegeld. Missen, biechten, communies en trouwplechtigheden waren dan niet meer mogelijk op de gebruikelijke manier. De eedwei-

geraars moesten clandestien hun werk voortzetten op locaties die zo veel mogelijk verborgen waren voor de autoriteiten. De onderaardse kalksteengroeven bleken hiervoor uitermate geschikt, omdat ze voor niet-ingewijden moeilijk te controleren waren en omdat de dienaars van het gezag bang waren om ze te betreden. De geestelijken vonden er dus een betrekkelijk veilig toevluchtsoord. Kapelaan Van den Eerdewegh van Berg las missen in het "Bergske", pastoor Johannes Schepers zocht zijn toevlucht in de Geulhemmergroeve, Servatius Widdershoven in het Fluwelenbergske en kapelaan Max De La Croix in de Valkenburgergroeve. Alle kinderen die werden geboren van 1798 tot augustus 1802, werden gedoopt zonder dat de overheid er iets van merkte. Als doopplaatsen dienden de groeven van Vilt, Valkenburg en Geulhem, de pastorie of een woning van een burger. Volgens een officiële lijst van 3 maart 1798 hadden alle 16 priesters van het kanton Valkenburg de eed geweigerd.

Ook ten westen van Maastricht zochten eedweigerars hun toevlucht in de groeven. Zo hield Willem Vrindts, de pastoor van Zichen, zich verborgen in de grotten van Zichen (B) en omgeving. Ook andere geestelijken zouden zich daar met hulp van de plaatselijke bevolking schuil hebben gehouden. Vrindts schreef in de parochiale registers: *"Zeventien maanden heb ik in de groeve verbleven, waar ik ingeraakte op een geheimzinnig middel; daar heb ik de Heilige Geheimen gecelebreerd en tot lofmijner parochianen mag ik verklaren dat zij mij niet verraden hebben."* Het "geheimzinnig middel" is natuurlijk een "graet" in de kelder van een huis of schuur. Er zijn in de buurt van Zichen enkele sporen van ondergrondse missen gevonden. In een kuil onder de Lindestraat is een altaarsteen uit rond 1800 aangetroffen en in de Lacroixberg bevindt zich het opschrift *Hier de messe*

gelezen 1799. De commissaris van het departement schreef over Zichen: *"On ne voit plus de prêtres réfractaires. On m'assure qu'ils ont leur demeure dans les souterrains de Sieggen et qu'ils y confessent tous les fanatiques de cette commune qui ont confiance dans ces charlatans."* De commissaris klaagde een paar maanden later nog eens dat alles prima zou gaan als die onbeëdigde priesters maar niet steeds de gemeenten Zussen, Riemst, Veldtwezelt en Rosmeer in het geheim bezochten om er verzet te zaaien. De priesters verscholen zich volgens de overlevering in de grotten van Zussen en zouden er 's nachts missen hebben gelezen.

De "Administration"

De afkeer van het Franse regime werd de eerste jaren aangewakkerd door het slecht functionerende bestuur. De bezetters konden zeer moeilijk geschikte mensen voor de verschillende posten vinden. De goede kandidaten bedankten meestal voor de eer en verzonnen een smoesje om niet voor de Fransen te hoeven werken. Ze weigerden niet zozeer uit overtuiging - onder de bourgeoisie waren aanvankelijk immers nogal wat aanhangers van de Verlichting- maar het is waarschijnlijker dat ze bang waren voor de reacties van het gewone volk en daarom de baan maar aan hun neus voorbij lieten gaan. Hierdoor kwamen allerlei minder gekwalificeerde opportunisten, die het niet zo nauw namen met eer en geweten, op belangrijke functies te zitten. Het gevolg was een enorme hoeveelheid van klachten en gerechtelijke onderzoeken tegen de ambtenaren van de verschillende overheden. Vaak werden er Fransen of Luikenaren op belangrijke posten gezet. Deze vreemdelingen waren al a priori

niet populair bij het volk en kenmerkten zich veelal door tirannie en afpersing. De interne verhoudingen in het departementsbestuur waren ook zeer slecht en de corruptie vierde er hoogtij. Pas tijdens het Directoire en daarna, in de tijd van Napoleon, werd het niveau van het bestuur beter.

Een deel van de burgers die op de een of andere manier bij het Franse bestuur betrokken waren geraakt, probeerden de ellende te beperken en conflicten te voorkomen. Allard schrijft: *"Zoo mocht, onder oogluiking der plaatselijke overheid, aan den Bergh-Terblijtschen zieleherder Joannes Scheepers en den Valkenburgschen pastoor Servaas Widdershoven en de eerbiedwaardigen priester Max de la Croix gelukken, in hunne schuilhoeken verborgen te blijven en de handen hunner vervolgers te ontsnappen."* Als een voorbeeld van tolerantie jegens de grottenpriesters duikt in verschillende bronnen de volgende anekdote op: op een gegeven moment kwam een spion verslag uitbrengen bij zijn baas, burger Christiaan Coenegracht, de "Administrateur du parlement de la Meuse inférieure". De verklikker meldde trots dat hij had ontdekt dat er enkele onbeëdigde priesters huisden in de mergelgroeven van Geulhem en Valkenburg. Om van hem af te komen zou de slimme magistraat daarop zeer ad rem hebben geantwoord: *"Toute puissance m' a été donnée sur la terre; elle se borne la: ce qui est au-dessous, est au diable."*

Een bekend geval van bescherming van priesters door iemand die betrokken was bij het Franse bestuur is de vrijlating van de laatste proost van St. Servaas, Baron van Warmond tot Wassenaar en enkele andere priesters uit Maastricht. Dit gebeurde op voorspraak van de Nationale Agent, de in Maastricht geboren Luikenaar Charles Clément Roemers. Zijn

broer Arnoldus Roemers was kannunik en pastoor te Maastricht. Beide broers waren aanhangers van de Franse Verlichting, maar waren het oneens met de strenge maatregelen van de radicale jacobijnen.

afb. 13 De Nationale Agent Charles Roemers kocht de geconfiscerde proostdij van Meerssen en verbouwde die tot luxieuze villa. (Gesloopt in 1936).

Toch werd er door sommige ambtenaren wel degelijk met hart en ziel jacht gemaakt op de eedweigeraars. De al eerder genoemde commissaris van het departement Nedermaas, de dertigjarige Fransman Nicolas Girard was een fanatiek aanhanger van de Verlichting, die zijn werk zeer serieus nam. Zijn taak bestond onder andere uit het toezicht houden op de uitvoering van het staatsbeleid en het opstellen van de "décadaire rappor-

ten", de tiendaagse verslagen aan de centrale regering in Parijs over de houding van het volk ten opzichte van de overheid. Hij zag met verachting neer op de "bijgelovige", door de priesters mak gehouden bevolking en hij haatte kerk en godsdienst. Hoe verbaasd moet hij zijn geweest toen hij, na de afkondiging van de plicht tot eedaflegging, de lijsten terugkreeg uit de kantons; niemand had de eed afgelegd en de bijbehorende verklaring getekend. Later tekenden er onder dwang, beetje bij beetje, wel wat geestelijken, maar de meerderheid bleef weigeren. Girard jaagde onverbiddelijk op de onbeëdigde priesters en enkele tientallen geestelijken zouden door hem zijn veroordeeld tot deportatie naar een strafkolonie op een kanaaleiland. Overigens had Girard ook zijn goede kanten, hij schijnt oprecht geprobeerd te hebben het probleem van de armoede in zijn departement op te lossen door bij de regering op te komen voor economische maatregelen, die boeren en ambachtslieden ten goede zouden komen. Door conflicten met zijn ondergeschikten moest hij in 1799 ontslag nemen.

De priesters die de eed geweigerd hadden doken onder of vluchtten naar het buitenland. De overheid vreesde dat die ondergedoken geestelijken de bevolking zouden aanzetten tot een opstand: "fanatiser le peuple". De *décadaire* rapporten over de houding van het volk stemden de autoriteiten immers niet hoopvol. Er bleek een diep wantrouwen te bestaan jegens de Franse autoriteiten, clandestiene anti-Franse propaganda te circuleren en geheim overleg te zijn over mogelijkheden voor gewapend verzet. Hierdoor ontstond een steeds sterker vermoeden dat de uitgeweken en ondergedoken priesters mede verantwoordelijk waren voor allerlei subversieve activiteiten. Dit vermoeden werd natuurlijk nog gevoed doordat de priesters

in Frankrijk inderdaad een belangrijke rol vervulden in het verzet. Daarbij hadden de in 1792 uit Frankrijk gevluchte priesters, in de periode dat ze in Limburg verbleven, al de eerste kiemen van verzet achtergelaten. De Luikenaar Henri Bouvier kreeg de speciale opdracht om in alle kantons het doen en laten van de uitgeweken priesters te onderzoeken en eventueel verdachten te arresteren.

Hoeveel priesters er in Nedermaas werkelijk het slachtoffer werden van de deportatiewetten is niet precies vast te stellen, bij gebrek aan eenduidige cijfers. In ieder geval blijkt dat het opsporingsbeleid niet erg effectief was. Velen vluchtten over de grens of doken onder met hulp van de bevolking. Daarbij waren niet alle overheidsdienaren zo fanatiek als commissaris Girard en hebben sommigen de geestelijken geholpen, zoals we al zagen. Bovendien werden door een besluit van 6 mei 1799 alle priesters van boven de zestig, zieken en om andere reden van deportatie vrij te stellen geestelijken, onder toezicht van de municipaliteiten geplaatst. De in de rapporten vermelde besluiten tot arrestatie van 1798 geven een totaal van 1.165 priesters voor het departement Nedermaas, die gepakt zouden moeten worden. Daarvan werden er maar liefst 1.132 niet gepakt. Slechts 24 werden er naar Ré gedeporteerd en nog eens 9 kwamen niet verder dan een regionale gevangenis.

De deportatie

Wat een onbeëdigd priester kon verwachten wanneer hij gesnapt werd heeft Mathias van Eerdewegh, die in het geheim missen had gelezen in de kapellen van de Geulhemmergroeve en de Studentengroeve, aan den lijve ondervonden. Met een grote groep geestelijken werd hij in 1798 naar het eiland Ré op transport gezet. De reisroutes en de gevangnissen waarin de gedeporteerden werden ondergebracht waren praktisch altijd hetzelfde. Hoe deze lange reis, vol van beproevingen, verliep kunnen we lezen in de brieven van kapelaan Guillielmus Happaers van de parochie Landen (B). In zijn van tranen doordrenkte brieven naar huis beschreef Happaers zeer plastisch alle ontberingen die hem ten deel vielen. De eerste cel waar hij in terecht kwam op zijn lange weg naar Ré voorspelde al niet veel goeds: *"Ik om mijn voornemen niet te lang te maken, zeg alleenlijk dat het was eene plaats, omtrent 10 voeten in het vierkant, in welke niets was dan vuiligheid van stroo, mest en drek, zoodanig stinkende dat men den aesem niet durfde optrekken, en zoo donker dat twee personen malkander bijna niet konden."*

Onderweg kwam Happaers in Loven (Leuven) een paar bekende priesters in de gevangenis tegen. Eén van hen vertelde hem welke priesters nog meer opgepakt waren en noemde daarbij ook Vaneerdewegh, de eerste grotpriester van Berg. Tijdens de reis volgden er steeds weer nieuwe pesterijen en vernederingen: *"Maar oordeelt wat hertpijn wij gevoelden wanneer wij de gendarmen zagen staen met koorden en kluisters om ons twee aan twee aan malkander te binden. Ik zeg nog eens, oordeelt wat ik gevoelde toen zij tusschen mij en onze kapelaan nog een der-*

den hebben gebonden die misschien moogt genoemd worden de grootste schelm van het land.."

afb. 14 Jacobijnse patrouille.

Voor eten, drinken en vervoer waren de gevangenen afhankelijk van kennissen of goedwillende onbekenden. Zij moesten zelfs in de herberg betalen voor de logies van hun bewakers. Happaers ontving het benodigde geld van de hem na reizende familieleden. Uit het relaas van de geestelijke kunnen we ook opmaken wat zijn precieze beweegredenen waren om als kapelaan de eed te weigeren. In een ontroerende brief aan zijn ouders schrijft hij: *"Indien zinspelende op de haet, dit konde geschieden zonder mij pligtig te maken van eene allergrootste overtreding der goddelijke geboden, maar aangezien ik moet kiezen, ofwel u altermael te moeten verlaten ofwel af te vallen van onze heilige religie, zoo is het dat ik gemakkelijk van u afgerukt worde om te behagen aen den Allerhoogsten."*

Na een lange reis van gevangenis tot gevangenis, met onderweg veel ontberingen zoals slechte voeding, op de grond slapen, lui-

zen en vlooiën, kou en de vernederingen door de gendarmen, kwamen de bannelingen op het eiland Ré aan. Daar werden ze opgesloten in de citadel van Saint-Martin, tussen mannelijk en vrouwelijk gespuis van de allerlaagste soort. Op elke kamer zaten veertien ballingen en toen er geen plaats meer was in de citadel werden de zolders gebruikt of speciaal gebouwde loodsen, die al gauw vuil en vol ongedierte waren. De muren waren vochtig, de plafonds laag, de lucht onzuiver, het voedsel zeer slecht en de bewakers waren verbitterde jacobijnen, die hun frustraties afreageerden op de weerloze priesters.

Het Concordaat, einde van de geloofsvervolgning

Op 9 november 1799 nam Napoleon de macht over door een staatsgreep en vestigde een militaire dictatuur. Om de royalistische beweging in Frankrijk de steun van de geestelijkheid te ontnemen besloot hij de verstandhouding met de Kerk te gaan verbeteren. Hij had heel goed begrepen dat er anders nooit een eind zou komen aan de binnenlandse onlusten. De eed van haat werd afgeschaft en reeds op 29 november 1799 werden de deportatieverordeningen gedeeltelijk ingetrokken. De geestelijken moesten echter opnieuw een belofte afleggen. Ze moesten nu trouw beloven aan de Franse regering en daarbij bidden voor het staatshoofd en de welvaart. Hoewel deze belofte alleen betrekking had op burgerlijke aangelegenheden, weigerden weer veel priesters ze af te leggen. Ze vertrouwden de nieuwe regering nog niet en verder speelden in Frankrijk zelf de royalistische sentimenten nog steeds een grote rol. Weer laaide er een pamflettenoorlog op en waren de adviezen van de leidende geestelijkheid tegenstrijdig. In Limburg werd het afleggen de

belofte door de Bisschop van Roermond en de Bisschop van Luik "non possumus" verklaard en dus afgeraden, maar er werd veel mee geschipperd waardoor er opnieuw een hopeloze verarring ontstond.

Een proclamatie uitgevaardigd op 28 december 1799 verklaarde de uitoefening van alle erediens ten vrij. Napoleon onderhandelde daarna een heel jaar in alle toonaarden met Paus Pius VII (1800-1823) over een verzoening en tenslotte werd als bezegeling hiervan op 15 augustus 1801 het grotendeels door hem opgestelde Concordaat door de paus getekend. De vrijheid van godsdienst werd nogmaals gegarandeerd en de Katholieke Kerk werd officieel de godsdienst van de meerderheid, maar géén staatsgodsdienst. Napoleon voegde 77 Organieke Artikelen toe aan het Concordaat. Over deze artikelen had hij niet met de Paus onderhandeld en ze waren bedoeld om de concessies, die hij in het Concordaat had gedaan, te relativieren. Dit om tegenstanders van het Concordaat tevreden te stellen en om de Kerk in Frankrijk onder de duim te kunnen houden. Er waren heel wat priesters die de organieke artikelen niet wilden erkennen en sommigen gingen zelfs zo ver dat ze ook de nieuw benoemde bisschoppen afwezen.

Na het sluiten van het Concordaat werden alle priesters voor een "retractatie" geplaatst: zij die die eed hadden afgelegd, moesten schuld bekennen aan de Paus en diegenen die de eed geweigerd hadden, moesten schuld bekennen aan Napoleon. De eerst genoemden protesteerden en weigerden de door de bisschop opgestelde verklaring van schuld te tekenen. Ze gingen in beroep bij de regering in Parijs. Dat hielp, want in mei 1802 werden ze ontslagen van de eis van retractatie. Napoleon

afb. 15
Dans om de vrijheidsboom.

verleende toen ook alle eedweigerars amnestie. De priesters in Zuid-Limburg verwelkomden over het algemeen de rust en vrijheid, die het Concordaat hen tenslotte bracht. Slechts een enkeling sloot zich aan bij de Stevenisten die zich bleven verzetten. Er wordt wel verondersteld dat Joannes Claessens, de maker van de drie schuilkapellen, zou zijn toegetreden tot deze groep.

Het oude bisdom Luik werd in 1801 opgeheven en het nieuwe bisdom werd 10 april 1802 gevestigd. Alle priesters die op 8 april 1802 in functie waren werden gehandhaafd. Opnieuw waren de onbeëdigde priesters de klos, want diegenen die in het jaar 1799 niet de belofte hadden afgelegd mochten nu nog steeds geen kerkelijke handelingen uitvoeren. Dit had tot

gevolg, dat de illegale geloofspraktijken op veel plaatsen gewoon doorgingen of zelfs opnieuw begonnen. De onzekerheid en verwarring waren weer niet van de lucht en de verdeeldheid leidde tot hooglopende ruzies op alle niveau's. De bisschop van Luik velde toen een waar Salomonsoordeel om een eind te maken aan deze slepende kwestie. Enerzijds bepaalde hij dat godsdienstoefeningen alleen in officiële, openbare kerken mochten worden gehouden. Anderzijds kwam hij de onbeëdigde priesters tegemoet: ook zij mochten in de officiële kerken diensten verrichten indien zij de volgende verklaring ondertekenden: Ik verklaar dat ik het concordaat aanneem en dat ik in gemeenschap ben met mijn bisschop, die door de eerste consul is benoemd en door de paus is aangesteld. De priesters legden de door de Fransen geëiste belofte nu dus feitelijk toch af, alleen via een omweg. Toch ondertekende nu het overgrote deel van de priesters deze verklaring.

De balans

"Toch weergalmt in de localhistorische literatuur nog de lofaan een eensgezinde onverzettelikhed en worden -wat erger is- de prêtres sermentés, wier aantal geminimaliseerd wordt, daar meestal als plichtvergeten huurlingen beschouwd." (L.J. Rogier)

Wij hebben laten zien dat de geestelijkheid allesbehalve eensgezind was en dat de plichtvergeten huurlingen, die over het algemeen verzwegen worden in de oudere geschiedschrijving, met meer waren dan men lange tijd wilde weten. Ze waren beslist niet per definitie laffe collaborateurs, maar hadden vaak eerbare motieven om de eed af te leggen: proberen zo goed

mogelijk de parochie bij te staan, het in veiligheid stellen van de gewijde kerkelijke goederen of de verwanten van de hongerdood redden. De eed afleggen was geen makkelijke uitweg en het leven kon zelfs een lijdensweg worden als het merendeel van de parochie het niet eens was met de eedaflegging. Dat gold natuurlijk anderzijds net zo goed voor de eedweigeraars. Hoe heldhaftig velen van hen zich ook gedragen mogen hebben, menigeen had nauwelijks een andere keuze. Wie tegen de wil van zijn parochie de eed aflegde was uit de gratie en had geen leven meer. In de katholieke geschiedschrijving van de negentiende eeuw groeiden de eedweigeraars uit tot helden met bijbelse proporties, zoals we nog zullen zien in *De Catacomben te Geulhem onder Bergh-Terblijt*

afb. 16 H.J. Allard S.J.

GEULHEMMERGROEVE

"In het westelijk ravijn bevindt zich de opening der voornaamste zandsteengroeve te Bergh-Terblijt - eenzame en geheimzinnige poort van 't labyrinth dier onderaardsche zuilengangen, waar de arme bergwerker, verstoken van 't zonnelicht en de frissche lucht der vallei, dag en nacht werkt aan 't uitzagen van steenblokken, ten einde een karig loon te verdienen en daarmee zijn huisgezin te voeden; donkere schuilhoek tevens, waar de geoloog in de krijtlagen en de vervormingen, de overblijfselen komt bespieden van krokodillen en mastodonten, doch waar ook de Christen, in een sierlijke onderaardsche kapel, een blijvend gedenkteeken aantreft van den godsdienstzin der bewoners, die gedurende den orkaan der Fransche omwenteling daarhenen hunne godsvereering en hunne haardsteden hadden overgebracht." (J.J.Habets)

"Wanneer ge uit het volle zonnelicht, dat van den rug der heuvelen boven uw hoofd wordt teruggekaatst en zich weerspiegelt in de Geul aan uwe voeten, de duistere catacomben van Bergh-Terblijt binnentreedt dan wordt ge, na een eerste huivering, weldadig en verassend aangedaan op uwe wandeling door de met fakkels half - verlichte gangen. De bouwmeesters van dien duisterten tempel hadden het geheim gevonden om de kerkgangers hunner dagen in de gewilde stemming te brengen, en die stemming ook thans nog bij de bezoeker op te wekken." (H.J.Allard)

Twee historici in priestertoog

De onderaardse schuilkerk van de Geulhemmergroeve werd in 1877 beschreven door H. J. Allard S.J. in het artikel *De Catacomben te Geulhem onder Bergh-Terblijt* in de Volksalmanak van J. A. Alberdingk Thijm. Nog in hetzelfde jaar verscheen er in Amsterdam een uitgebreidere versie bij de firma Langenhuysen. In 1892 werd er door Alberts in Sittard een versie in een handzaam formaat uitgegeven voor gidsen en toeristen. Dit werkje kwam weer terecht in Vondeliana van P.W. de Weijer uit Utrecht. Tenslotte werd het nog een keer uitgegeven door Stichting de Rotswoning Berg en Terblijt. Bij het artikel hoort een litho naar een tekening van P. van Hooff van 21 september 1876. Het perspectief is op deze afbeelding een beetje vertekend en daardoor lijkt de kapel groter en regelmatiger dan ze in werkelijkheid is.

De vijftig pagina's van *De Catacomben te Geulhem onder Bergh-Terblijt* zijn in zwaar romantische stijl geschreven en lopen over van godsvruchtigheid. Daardoor doet de tekst nu misschien voor velen nogal bombastisch en geëxalteerd aan. Het galmen de ouderwetse taalgebruik en de kleurrijke beschrijvingen hebben echter toch ook zo hun charme, voor wie het geduld heeft om zich er in te verdiepen. Allard geeft bijvoorbeeld bij een opschrift in de kapel het volgende commentaar:

"De oppervlakte der aarde is niet meer veilig voor de dienaars en aanbidders des Heeren, maar de engelen des hemels en de monsters des afgronds worden hier uitgenodigd en opgeroepen om, met Gods getrouwen, den Heer te lofprijzen. Zelfs de krachtigste adem der onzichtbare stormen moet zijn loeien paren aan 't lied der gansche schepping. Gelukkig aangebrachte gedachte

en zinrijke toespeling, vooral in die dagen, toen de fransche staatsorkaan allerwege loeide en in zijn vernielende vaart slechts rookende puinen achterliet."

De historicus G.W. Kernkamp schreef ooit dat geschiedschrijving altijd *"het navelmerk draagt van de tijd waarin ze gebaard is."* Dit gaat ook op voor het artikel van Allard, dat inmiddels zélf historisch materiaal geworden is, gekleurd door de specifieke context waarin het werd geschreven. Omdat het de belangrijkste bron over de schuilkerk van de Geulhemmergroeve is zullen we aandacht besteden aan die context, en laten zien waar die in zijn stuk terug te vinden is. Daarna zullen we de twee negentiende-eeuwse historici waardoor *De Catacomben van Geulhem* tot stand kwam aan de lezer voorstellen.

Tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden en in de Franse Tijd was de Rooms-Katholieke Kerk aan allerlei restricties onderworpen geweest. Onder het naar verlicht despotisme neigende koningsschap van de protestantse Willem I werd de situatie er niet veel beter op. De koning vond de kerk een staatsaangelegenheid en eiste een veto in de benoeming van bisschoppen. Verder eiste hij een staatsschool voor de vooropleiding van geestelijken, wat leidde tot grote woede bij de katholieken. Die stuurden uit protest hun theologanten in het vervolg naar het buitenland. Willem dreigde daarop met uitsluiting van het priesterambt, maar bond in uit angst voor de consequenties. De schade was echter al geschied en de gevolgen voor de koning waren ernstig: de klerikalen en de liberalen sloten de gelederen. In 1840 deed de "Roi-Marchand" afstand van de troon en de meer gematigde Willem II volgde hem op. Door de grondwetsherzieningen van dat zelfde jaar en door de daarop

volgende liberale herzieningen van 1848 kregen de Nederlandse katholieken eindelijk pas de volledige vrijheid.

In juni van 1840 was het Nederlands-Limburgse deel van het bisdom Luik afgescheiden door paus Gregorius XVI en benoemd tot apostolisch vicariaat Limburg. Dit nog op verzoek van Willem I die niet wilde dat het Nederlandse Limburg onder een Belgische bisschop zou ressorteren. Limburg kreeg tijdelijk de kerkelijke status van een missiegebied onder een speciaal gevolmachtigde niet-bisschop, een vicarius. In 1853 werd in Nederland de bisschoppelijke hiërarchie hersteld. Limburg werd één van de vijf zelfstandige Nederlandse bisdommen, waarvan Utrecht het aartsbisdom werd. Na meer dan twee eeuwen van onvrijheid kwam de emancipatie van de katholieken in Nederland nu al gauw in een stroomversnelling. Dit kwam onder andere tot uiting in het stichten van grote aantallen nieuwe kloosters, scholen, seminaries, retraitehuizen, congregaties, jongerensociëteiten en sportclubs. Daarnaast werden veel geloofsuitingen, zoals bijvoorbeeld processies, bedevaarten en heiligenverering, weer in ere hersteld.

De katholieken hadden samengespannen met de liberalen en mede daardoor hun vrijheid verkregen. Beider doelstellingen bleken echter al gauw veel te ver uit elkaar te liggen en er kwam definitief een einde aan hun samenwerking toen in 1864 de *Syllabus Errorum* verscheen waarin de Paus het liberalisme streng veroordeelde. Ze werden nu zowel politiek als maatschappelijk rivalen. En dat terwijl Nederland in de hele tweede helft van de negentiende eeuw een liberale regering zou hebben. De orthodox ingestelde katholieken wilden de oude cultuurwaarden van de christelijke leer behouden als een spiritu-

eel houvast, als een reactie op de verlichting, de toenemende technocratie en het groeiend materialisme. Ze deelden niet het vertrouwen in de moderne wetenschap, dat de progressieve liberalen koesterden. Dat soort optimisme zou volgens hen alleen maar gaan leiden tot steeds meer ongelof en de Franse Revolutie had al genoeg aangetoond in wat voor helse toestanden dat kon ontwaarden.

De stroming van de Romantiek bracht een nostalgische hang naar het verleden met zich mee, waardoor de belangstelling voor literaire en wetenschappelijke geschiedschrijving sterk toenam. De katholieken gingen nu geschiedschrijving gebruiken om de oudheid en juistheid van hun geloof te staven. Tot de verbeelding sprekende, glorierijke gebeurtenissen uit de Roomse historie werden daarbij gebruikt als stichtelijk voorbeeld om het volk weer bij de les te krijgen. Het thema van de "geloofsvervolgung in de Franse Tijd" bleek in alle opzichten een onderwerp dat prima aansloot bij de bovengenoemde tendensen. De gebeurtenissen hadden in het eigen land en in een recent verleden plaatsgevonden. Kreten als de "strijd der vaderen" werden geponeerd om een beroep te doen op het historische besef en de betrokkenheid van de lezers. De overtuigingskracht werd vergroot doordat de gegevens van de geschiedenis zich makkelijk lieten transformeren in tot de verbeelding sprekende stereotypen zoals: de "onverschrokken zieleherder", de "trouwe kudde van eenvoudige brave lieden", en het "schrikbeeld" met zijn "onwaardige knevelaarijen". Een deel van de gebeurtenissen had zich afgespeeld in de geheimzinnige onderaardse gangenstelsels en sprak daardoor natuurlijk extra tot de verbeelding. Er ontstond zo een spannend en stichtelijk verhaal, waarin men zeer bewust parallellen met het vroege chris-

tendom suggereerde. De woorden als "catacomben" en "geloofsvervolging" moesten de sfeer oproepen van het zuivere geloof uit de eerste eeuwen en de hechte gemeenschap van gelovigen van toen:

"Hetzelfde geweld, dat de eerste christenen onder Nero en Diocletiaan noodzaakte een schuilplaats te zoeken in Rome's catacomben, noodzaakte ook een aantal onzer vaderen zich onder de aarde te verschuilen in de tufsteengroeven van Geulhem." (Allard)

Deze fraaie vergelijking is gebaseerd op een hardnekkige misvatting. Inmiddels hebben de archeologen aangetoond dat de christenen de catacomben van Rome over het algemeen alleen als begraafplaats gebruikten en niet als toevluchtsoord. Slechts zeer incidenteel werden er diensten gehouden. De ruimten waren ongeschikt om veel mensen te bergen en daarbij was de lijkenlucht die er hing zo penetrant, dat niemand er lang wilde verblijven. De catacomben werden overigens in de vierde eeuw wel een publiekstrekker als bedevaartsoord. Verder is de overeenkomst tussen beide "geloofsvervolgingen" alleen zeer oppervlakkig gezien vol te houden. Er zijn veel meer verschillen dan overeenkomsten en één groot verschil valt meteen al op: de christenen van de eerste eeuwen waren vernieuwers, die tegen de gevestigde Romeinse opvattingen ingingen, terwijl de katholieke Kerk in de Franse tijd juist de behoudende partij was.

Herman Joseph Allard S.J. (Geb. 1830 in Geertruidenberg) was pater en leraar op het seminarie van Kuilenburg. In 1875 werd hij naar Maastricht overgeplaatst om daar aan het seminarie van de Jezuïeten kerkgeschiedenis te doceren. Hij had toen al

enkele boeken gepubliceerd, onder andere de vierhonderdvijftig pagina's dikke monografie *Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd*. Hij gaf daarnaast het verzamelde werk van Vondel uit, hetgeen beschouwd kan worden als een actie in het kader van de emancipatie van de katholieken, want Vondel is de enige belangrijke Roomse dichter uit de Gouden Eeuw. Allard was bevriend met de hoogleraar-boekhandelaar Joseph Alberdinck Thijm en werkte geregeld mee aan diens Jaarboeken en andere uitgaven. Zelf was hij een van de oprichters van het tijdschrift *Studiën*. Hij schreef talloze artikelen, voornamelijk over de tijd van de reformatie en de Gouden Eeuw. Reeds in 1883 stopte hij met zijn professoraat om zich geheel aan het schrijven te wijden. Hij bleef de rest van zijn leven in Maastricht wonen en stierf in 1915 aldaar.

De eerste uitgave van *De Catacomben van Geulhem* droeg Allard door middel van een kort voorwoord op aan zijn "geleerde vriend en vriendelijke geleerde", Jean Joseph Habets. Habets had al vanaf zijn jeugd interesse voor archeologie en geschiedenis. Hij verdiepte zich dan ook meteen in het verleden van Berg en Terblijt, toen hij daar in 1862 als kapelaan werd geplaatst. Al in dat zelfde jaar tekende hij de historie van Schepers op in zijn kapelaanregister en ging hij over tot het laten restaureren van het schuilkerkje in de Geulhemmerberg. Hij vermeldde in zijn register dat misdienaar Joannes Puts zijn pastoor trouw gevolgd was in diens ondergrondse avonturen. De bij zijn familie te Genoes wonende vrijgezel Puts overleed in 1863 op negenenzeventig-jarige leeftijd en hij zou dus nog net als mondeling bron voor Habets gefungeerd kunnen hebben.

afb. 17 J.J. Habets.

Omdat kapelaan Habets zich waarschijnlijk meer met geschiedenis dan met de zielzorg bezighield werd hij pas laat tot pastoor bevorderd (1878 te Wolder). Met toestemming van de bisschop werd hij in 1881 Rijksarchivaris van de provincie Limburg. Hij was betrokken bij de oprichting van het Limburgs Geschieden Oudheidkundig Genootschap en bleef hiervan voorzitter tot zijn dood in 1893. Verder was hij een zeer gewaardeerd lid van zo'n dertig andere geleerde genootschappen! Hij publiceerde bijna driehonderd artikelen en pas aan het eind van zijn leven schreef hij zijn belangrijkste werk: *Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan*. Drie dikke delen verschenen tussen 1875 en 1892 en in 1924 werd postuum een vierde deel uitgebracht, bewerkt door W. Goossens. In *Religie aan de grens, aspecten van de Limburgse kerkgeschiedenis* uit 1997 wordt dit

opus magnum grondig geanalyseerd en bekritiseerd. In essentie komt de kritiek er op neer dat Habets' geschiedschrijving te tendentiekus was. Hij was één van de ontwerpers van de "Limburgse Mythe", het idee dat Limburg altijd al in precies dezelfde vorm als de huidige Nederlandse provincie als eenheid bestaan had. Limburg had nog maar betrekkelijk kort zijn uiteindelijke vorm gekregen en er was behoefte om dat gebied, dat nog niet zo lang geleden een bestuurlijke lappendeken was, een historische identiteit te geven. Habets geldt dan ook als een pleiter voor nationale eenwording maar nog veel meer als strijder voor het Limburgse saamhorigheidsgevoel en zelfbewustzijn. De kritiek op zijn aanpak neemt niet weg dat hij van cruciaal belang is geweest als een van de initiators van het historisch onderzoek in Limburg en de Limburgse geschiedschrijving.

Allard kreeg van Habets een uitvoerige rondleiding in het ondergrondse schuilkkerkje. Aan het eind van de eerste uitgave van zijn artikel schreef hij daarover: *"Van een footje mocht geen sprake zijn, mijn vriendelijke gids, die ik bij deze andermaal mijn dank betuig, had alles pro deo gedaan. Slechts moest ik de zoete verplichting op mij nemen, ter stichting en ten nutte van het katholieke volk een opstel te schrijven getiteld: De Catacomben te Geulhem onder Bergh en Terblijft. Die taak heb ik hiermede naar best vermogen volbracht, votum solvi. Maastricht, 20 Sept. 1876."*

Het "pro deo" is hier vooral letterlijk van belang. Allard zegt het zelf: het stuk is bedoeld *"ter stichting en ten nutte van het katholieke volk"*, dus ter onderwijzing van de katholieke historie en als voorbeeld voor de ware geloofsbeleving. Uit het tekstfragment blijkt verder dat Allard min of meer in opdracht schrijft en

eigenlijk fungeert als Habets' spreekbuis. In een voetnoot in *de Geschiedenis van het bisdom Roermond* vermeldt Habets, dat Allard wat betreft het historisch gedeelte van zijn artikel uit zijn verzamelde aantekeningen had mogen putten. Allard citeert Habets daarbij vaak bijna letterlijk. Ook in andere bronnen duikt de naam Habets onvermijdelijk op als belangrijkste bron over de gebeurtenissen in verband met het schuilkerkje. Het is soms niet duidelijk waar Habets zelf zijn gegevens vandaan heeft. Schriftelijk bronnen en mondelinge overlevering lopen hier vaak door elkaar. Allard schrijft hierover: *"De ouden van dagen, die de gruwelen der fransche omwenteling moesten beleven en er ooggetuigen van waren, zijn thans van het tooneel dezer wereld verdwenen. Niet slechts wat wij van die gruwelen lazen, maar meer nog wat zij met jeugdige verontwaardiging en plastische aanschouwelijkheid van dien "franschen tijd" wisten te vertellen, heeft velen van ons, reeds als kinderen, met afgrijzen vervuld."*

Zowel de inhoud van Allards verhaal, als de bijbelse toonzetting ervan werden tot ver in de eerste helft van de twintigste eeuw overgenomen door allerlei auteurs van streekverhalen, wandelgidsen en toeristische brochures. Willy Verster neemt het in zijn *Zuid-Limburgse Grottenwereld* zelfs bijna integraal over. Wij gebruikten *De Catacomben te Geulhem* als leidraad, maar hebben de inhoud steeds kritisch getoetst, voor zover dit nog mogelijk was. Omdat we hierbij zeer veel andere bronnen gebruikten konden we tal van nieuwe gegevens toevoegen en onjuistheden verbeteren.

De Grotpriester

Joannes Schepers, geboren op 10 juni 1728 in het in de Belgische Kempen gelegen dorpje Helchteren als zoon van Michel Schepers en Maria van Hengel, was sinds 24 juni 1774 pastoor van Berg en Terblijt. Na de inval van de Fransen was hij ook genoodzaakt de taken van het burgemeesterschap een tijd op zich te nemen, aangezien burgemeester Claessens na de overwinning van de Fransen met de Oostenrijkers was weggetrokken. In 1797 weigerde pastoor Schepers de eed van trouw aan de Franse grondwet en de haat voor de monarchie af te leggen. Op 11 september van dat jaar (de dag van ingang van de eed van haat in Nedermaas) voltrok hij voor het laatst een huwelijk in de kerk na driemaal afkondiging. Op 1 oktober voltrok hij het laatste huwelijk in de kerk zonder de gebruikelijke afkondigingen. Op 2 november huwden Jan Pieter Spronk, de latere burgemeester, en Barbara Stassen tenslotte geheel in het geheim in de pastorie. Vanaf dat moment werd tot oktober 1802 nog vierentwintig maal een geheim huwelijk ingeschreven. Meestal werd er een eenvoudige plechtigheid zeer vroeg in de ochtend gehouden. De toediening van het doopsel vond ook in het geheim plaats, meestal 's nachts, zoals in de nacht van 14 op 15 februari, toen na elkaar vijf kindjes werden gedoopt in de Viltergroeve.

De kapelanij van Berg werd tevens als schooltje gebruikt en tien kinderen deden daar op 21 maart 1799 in het geheim hun eerste H. Communie. Koster Wouter Claessens had de scholierijtjes goed voorbereid en nadat de pastoor hen nog eens stuk voor stuk ondervraagd had werd de datum en de te volgen strategie bepaald. De kinderen verzamelden zich op de bewuste dag spe-

lend in hun dagelijkse kleren bij het kerkhof. Op een gegeven moment werden ze door de meester het schooltje binnen geloodst en naar de zolder gebracht, waar de pastoor hen opwachtte met het sacrament. Na een korte toespraak vond er een eenvoudige ceremonie plaats waarna de communicantjes zich weer bij de anderen in de klas voegden, alsof er niets gebeurd was. Geheel tegen de folklore in werden alle uiterlijke feestelijkheden achterwege gelaten, waaruit eens te meer blijkt dat men werkelijk zeer voorzichtig was. De diensten van de eedweigeraars, die volgens de Franse wet het daglicht niet konden verdragen, werden dan ook het liefst gehouden in het veilige duister van de grottenwereld, waar geheel eigen wetten gelden.

afb. 18
Pastoor Schepers.
Reconstructie van zijn
portret in de
Geulhemmergroeve.

Omdat Schepers geweigerd had de eed af te leggen werd zijn kerk gesloten en werd de ingang hiervan officieel verzegeld. De klokken en de kostbaarheden uit de inventaris van de kerk werden door de bezetters geconfisqueerd en naar Maastricht overgebracht. De pastorie werd vervolgens ook in beslag genomen en de pastorale goederen werden bij opbod verkocht. Jan Michael Lijnen, een neef van de pastoor, die samen met enkele familieleden een gedeelte van de pastorie bewoonde, slaagde er in om het gebouw weer terug te pachten van de Fransen. Zo kreeg Schepers het huis weer indirect in zijn bezit en kon er daardoor nog een tijdje in het geheim zijn ambt uitoefenen. Deze situatie was natuurlijk erg riskant en de pastoor week al gauw uit naar het huis van een van zijn parochianen om de mis te lezen. Dit bleek echter ook geen goede oplossing, want het Franse regime kwam er achter en de pastoor werd veroordeeld tot verbanning. Hij zou toen zijn toevlucht in de grot aan de Cauberg hebben gezocht om te ontkomen aan de deportatie. De priester Max de la Croix verbleef al reeds in die groeve. Of Schepers werkelijk geruime tijd in de Gemeentegrot aan de Cauberg heeft gewoond is niet zeker. Het zou een overdrijving kunnen zijn geweest van Felix Quaedvlieg, de neef van De la Croix, die in 1857 de in de Gemeentegrot gelegen kapel en woon- en rustplaats van zijn oom zeer creatief "restaureerde" en er opschriften aanbracht, die claimen dat Schepers er drie jaar woonde.

Schepers las in de jaren 1798-1801 de mis in de schuilkapel van de Geulhemmergroeve en doopte er kinderen. De pastoor werd in de betreffende periode ernstig ziek en werd in 1800 een tijdje vervangen door de uit Meerssen afkomstige franciscaan Thomas Voncken. De franciscaan Petrus Schepers, een neef van

de pastoor, was van 1798 tot 1803 kapelaan en schoolmeester van de parochie. Over zijn rol in het gebeuren is ons verder niets bekend. Toen hij wegging nam koster Wouter Claessens zijn taak als schoolmeester over. In de Franse Tijd was deze koster dertien maal getuige bij een doopsel, het was immers het beste als er maar zo weinig mogelijk mensen bij een illegale doopplechtigheid aanwezig waren hij was er toch.

Joannes Schepers overleed op 27 Februari 1803 op vijfenzeventigjarige leeftijd en werd bij het kerkje van Berg begraven. Thomas Voncken nam weer tijdelijk het ambt van de pastoor waar, totdat Franciscus Geukens tot officiële opvolger werd benoemd. Geukens was indertijd een wel zeer avontuurlijke eedweigeraar geweest, want hij was verkleed als marskramer langs de dorpen rond Maastricht getrokken om daar in het geheim de sacramenten toe te dienen en er missen te lezen.

Habets tekende een spannend incident op dat bij de Geulhemmergroeve zou hebben plaatsgevonden. *"De gelovigen werden eens aan de ingang van de groeve opgewacht door een piket Franse soldaten die van plan waren de pastoor op te pakken als hij naar buiten zou komen. Toen hij dit vernam zei hij: "Weest gerust, mijne kinderen, wij zijn in Gods handen; men zal mij niet deren." Hij trok daarop een blauwkleurige kiel aan over zijn kleren en zijn enigszins dikkige gestalte van middelbare lengte en verborg zijn gezicht onder de brede rand van een flap-hoed. Zich mengend onder het volk dat de grot uitstroomde wist hij te ontkomen."*

Met betrekking tot bovenstaand verhaal merkte Habets op dat de priester altijd in zijn burgerkleding rondliep. Dat is heel

logisch, want priesterkledij was verboden in het openbaar, ook voor priesters die de eed wel hadden afgelegd. Habets en Allard vermeldten in verband met het bovenstaande ontsnappingsverhaal dat er in 1799 zondagen waren waarop meer dan 6000 personen naar de hoogmis kwamen. Dit lijkt, gezien de beschikbare ruimte in de schuilkerk, wel heel sterk overdreven. Daarbij bestond de parochie rond 1800 slechts uit 320 personen ouder dan twaalf jaar en 159 kinderen, levend in 133 gezinnen. Het hele Canton de Faugemont had toen in totaal een slechts bevolking van rond de 6.300 personen.

Kroniek van de schuilkerk

De schuilkerk werd in 1798 ingericht door Joannes Claessens. Volgens Habets zou dit de broer zijn van koster Wouter Claessens. Wouter had inderdaad een broer die Joannes heette, maar de beide namen kwamen in deze zeer grote familie veelvuldig voor. Genealogisch onderzoek heeft nu het een en ander op losse schroeven gezet en er staat vast dat de bewering van Habets tenminste gedeeltelijk onjuist is. Óf het waren geen broers, maar neven, óf de opgegeven overlijdensdata zoals ze in de sacristie van de ondergrondse kapel zijn opgetekend kloppen niet; Joannes gestorven in 1816, Wouter gestorven in 1826. Van Wouter Claessens is in het bevolkingsregister geen overlijdensdatum te vinden. Hij zou zijn uitgeweken naar Teuven omdat hij het oneens was met het Concordaat dat de paus in 1801 had gesloten met Napoleon en waaraan de pastoor van Berg en Terblijt zich nu ook onderworpen had. Namen en Teuven waren de centra van het verzet van de Stevenisten, genoemd naar de vicaris-generaal van Namen, Cornelius Stevens, die wei-

gerde de nieuwe orde te erkennen. In Teuven is echter geen overlijdensdatum van Wouter Claessens te vinden. Er wordt wel verondersteld dat hij de "grotkoster" was, gezien zijn geloofsfanatisme. Zijn broer Joannes leefde van 1775-1862 en dat klopt dus weer niet met de overlijdensdatum in de kapel. Deze kwestie zal pas kunnen worden opgelost indien er ooit nog meer gegevens aan het licht komen.

In 1830 werd de schuilkerk ernstig beschadigd door een groepje Hollandse kurassiers, die met hun compagnie in de buurt van Valkenburg gelegerd waren in verband met de onlusten in België. De baldadige militairen hakten en krasten in de tekeningen en "bevuilden" de wanden. Verder ontstond er in de loop van de tijd een dikke roetaanslag van toortsen op het plafond door het "onverpoosd bezoek van vreemdelingen". Hieruit kunnen we concluderen dat de kapel reeds toen als een bezienswaardigheid beschouwd werd.

afb. 19 De schuilkerk van de Geulhemmergroeve: 1 Ingang, 2 Engelen (l-r), 3 Monulfus en Gondulfus, 4 Verrijzenis, 5 Preekstoel, 6 Driekoningen, 7 Heilig huisje, 8 Doopvont, 9 Van Bommel, 10 Engel des doods, 11 "Nooduitgang", 12 Krib, 13 Verrijzenis, 14 Altaar, 15 Maria, Ecco Homo, 16 Biechtstoel, 17 Credens, 18 Grafkruis Schepers.

In december 1862 ging kapelaan Habets er toe over de kapel op eigen kosten te laten restaureren. Er werd echter veel meer gedaan dan louter het herstellen van de beschadigingen. De krijttekeningen van Claessens werden dik overgetrokken en ingekleurd met verf, waardoor ze een totaal andere uitstraling kregen. Verder werden er een zeer groot aantal nieuwe elementen in neogotische stijl toegevoegd. De Gotiek-revival was oorspronkelijk een onderdeel van de Romantiek geweest, maar werd door de katholieken in de tweede helft van de negentiende eeuw omgevormd tot een soort kruistocht voor de christelijke deugden, die op superieure wijze zouden zijn gerepresenteerd door de middeleeuwse gotische kunst en architectuur. De beroemde, volgens sommigen beruchte, architect Pierre Cuyper wordt wel de "kampioen van de neogotiek" genoemd, maar we moeten de invloed van de geestelijken op de bouwprogramma's die hij voor de kerk uitvoerde, niet onderschatten. Ook in de architectuur werkte de drang tot emancipatie van de katholieken door en werd er als propagandamiddel verwezen naar een geromantiseerd verleden. De historiserende elementen, die in de kapel van de Geulhemmergroeve werden aangebracht, moeten daarom niet gezien worden als een verwijzing naar het werkelijke verleden van deze ruimte, maar gewoon als de eigentijdse stijl.

Uit de teksten en afbeeldingen, die Habets liet aanbrengen, blijkt duidelijk zijn opzet; hij wilde een monument creëren als herinnering aan de triomf van het geloof over de onderdrukking. Het is daarbij overigens typerend voor de mythevormende benadering van zijn vriend Allard, dat die in zijn artikel de restauratie vermeldt, maar verder totaal geen onderscheid maakt tussen de authentieke elementen en de toevoegingen van Habets, die nog geen vijftien jaar oud waren toen hij er op bezoek was.

De "restauratie" was in november van het jaar 1863 voltooid. Een twaalfstal boerenjongens had er op de lange winteravonden steeds zes tot acht uur aan gewerkt onder leiding van Habets. De kapel maakt, ondanks het grote aantal mensen dat er aan werkte, op het eerste gezicht een tamelijk coherente indruk. Dit wordt vooral veroorzaakt door het bogenpatroon, dat als een verbindend element door de hele kapel loopt. De bijbelcitaaties die er in staan doen vermoeden dat er is uitgegaan van een van te voren min of meer vastgelegd plan. Waarschijnlijk hadden de helpers van Habets een soort taakverdeling: de betere tekenaars zetten de omtrekken op de muur en anderen hebben die met verf ingekleurd. Verder zullen er misschien enkele specialisten zijn geweest, zoals diegene die de schijnarchitectuur tekende. Als beloning ontvingen de jongens na afloop iedere keer wat tabak om hun pijpje mee te stoppen, waarna *deze dagelijkse werk- en rookplechtigheid werd besloten met het bidden van een rozenhoedje*. Of er daarna nog een drinkplechtigheid volgde om de inmiddels wel érg droge kelen te smeren vermeldden Habets en Allard niet in hun stichtelijke geschriften....

De muren en de toegangspoort van de kapel werden waarschijnlijk in 1863 door de knechten van Habets geplaatst, want er zijn geen oudere afbeeldingen op te zien. In 1894 werden deze muren gerestaureerd. Dit blijkt uit opschriften, die met potlood vlak onder het plafond op de stenen zijn aangebracht. Wat nu precies de oude en wat de nieuwe delen van de muren zijn is niet goed te onderscheiden en het lijkt of sommige van de grond af opnieuw zijn opgebouwd.

In 1877 werden er van de oorspronkelijke inventaris van de kapel nog het koperen doopbekken en een tinnen miskelk in de

pastorie van Berg bewaard. In een artikeltje in *Buiten* uit 1933 is er sprake van dat ze zich daar nog steeds zouden bevinden, maar misschien nam de auteur klakkeloos een oudere bron over. In ieder geval zijn ze daar nu niet meer aanwezig. In een monumentenbeschrijving uit 1962 worden de bovengenoemde objecten al niet meer vermeld en zou er alleen nog een tinnen ciborie zijn, die misschien bij de kelk behoorde.

afb. 20 De kapel op een ansichtkaart uit 1907.

De dagen vlak voor de bevrijding, van 10 tot 14 september 1944, zochten 800 à 900 inwoners van Geulhem hun toevlucht in de groeve. Veel mensen trokken zich toen terug in de aloude kapel om er te bidden en kaarsjes te branden. Onder hen was een vrouw met een baby'tje van één maand oud. Het kindje wist toen nog niet dat het hier ooit als groevebeheerder en zelfs als grot-

bewoner zou terugkomen. Het zou zich als voorzitter van Stichting de Rotswoning met hart en ziel gaan inzetten voor een verantwoord beheer van de monumentale groeve, waarin het nu zo veilig verscholen lag. Dat kindje was Frans Bergsteijn. De groeve had trouwens al veel eerder een rol gespeeld in het lot van zijn familie. Op de oudste ansichtkaart van de kapel van de Geulhemmergroeve knielen een man en een kleine jongen voor het altaar. Dit zijn de grootvader en vader van Frans Bergsteijn. De kaart werd in 1907 door grootvader Bergsteijn zelf uitgegeven.

In 1970 werd door de pas ontstane werkgroep voor de Rotswoningen en de Geulhemmergroeve overwogen om de schuilkerk te herstellen. Op verzoek kwam R.C. Hekker van Monumentenzorg afgereisd uit Zeist om de toestand in ogenschouw te nemen. Zijn oordeel was ronduit vernietigend, want het zou volgens hem miljoenen gaan kosten om de kapel te restaureren. Hekker schreef in het zelfde jaar nog een artikel over de ondergrondse schuilkerk en diverse andere onderaardse kapellen en bouwwerken.

Tussen 1971 en 1979 werden de Rotswoningen gerestaureerd en tussen 1971 en 1973 de schuilkerk. Hekkers' kostenraming bleek gelukkig onjuist, want vooral dankzij de inzet van de vele enthousiaste vrijwilligers werd de klus voor betrekkelijk weinig geld geklaard. De werkzaamheden bestonden uit het ruimen van puin, het egaliseren van de vloer, het repareren van de doopvont en het vullen van gaten in wanden, plafond, altaar en preekstoel. De piëdestals werden door Gerardus Moors gerestaureerd en de muurschilderingen werden bijgewerkt door blokbreker Lei Notermans. De rode "tempera", die de helpers van

Habets hadden gebruikt, werd daartoe geanalyseerd en weer precies volgens het oude recept vervaardigd. De verf bleek te bestaan uit een pigment van fijngemalen dakpan met ei als medium. In 1973 werd er op de zondag voor Kerstmis voor het eerst weer een mis opgedragen. Het is inmiddels een traditie geworden om ieder jaar "Ter opening van de Kerst" een heilige mis te lezen in de kapel. De harmonie Concordia, de schutterij Nachtwachtgilde en het Dameskoor luisteren deze plechtigheid gewoonlijk op.

afb. 21
*Doopplechtigheid
in de
Geulhemmergroeve.*

Aan het eind van de negentiger jaren werd de oude koorbank opgeknapt en door Eddie Jeuken voorzien van gloednieuwe decoraties in de stijl van 1862. Op de wand ernaast werden plaquettes geschilderd met de namen van alle kinderen die sinds 1973 in het kerkje gedoopt werden. Dit zijn er inmiddels al rond de zeventig! Verder zijn er in die tijd ongeveer tien huwelijken voltrokken van bruidsparen, die een nauwe binding hadden met de Stichting de Rotswoning. Deze stichting werd op 25 november 1976 opgericht als officiële consolidatie van de werkgroep, waarvoor in 1970 de basis werd gelegd en die zich vanaf 17 mei 1971 bezighield met restauratie en instandhouding van de rotswoningen en de Geulhemmergroeve.

De schuilkerk, een rondleiding

De huidige ingang van de Geulhemmergroeve was er in de Franse tijd nog niet. De kapel lag toen verder van een ingang verwijderd en dus dieper in de groeve. Links om de hoek, vlak bij de tegenwoordige ingang, bevindt zich in het plafond een schacht die als "broodpijp" zou hebben gediend. Het is een karstpijp die zou zijn uitgegraven om de pastoor te kunnen bevoorraden met voedsel, dat in een mandje aan een touw werd neergelaten. Op de wand tegenover de ingang bevindt zich een groot werkstuk waarop Schepers en profiel staat afgebeeld. Het zou in opdracht van Habets zijn vervaardigd. Op oudjaar 1944 joeg een overijverige Amerikaanse bevrijder op doortocht in het wilde weg een lading kogels de ingang in. Door de vele diepe kogelgaten is de hele samenhang binnen de tekening verdwenen en is de bijbehorende tekst niet meer te lezen. We kunnen tussen de beschadigingen nog slechts een ouderwets kanon en

een crucifix ontwaren. Tijdens zijn bezoek aan de Geulhemmergroeve schreef Allard links naast het portret van Schepers een fragment van het lyrische gedicht *In den Sint Pietersberg bij Maastricht*. Hij noemt de auteur niet bij naam, maar beschrijft het tekstje als "*verdienselijke versregelen, door wijlen Oud-Valkenburgs zielenherder tijdens het Maastrichtse taalcongres aan den St. Pietersberg gewijd.*" We vonden dit gedicht in H. Welters, *Limburgse legenden, sagen, sprookjes en volksverhalen deel I*. De auteur is Dr. M. Smiets. Allard schreef in de groeve: "*Treed, vorst der aarde, treed het hart der aarde binnen, En buig gedwee de kruin uit eerbied voor dees tinnen, Ternauwernood verlicht door' t flikkeren der flambouw, die als de doodkaars glimt te midden van de rouw.*" Maar in het boek staat: "*Treed, vorst der schepping, treed het hart der aarde binnen...*" etc. Met "*de vorst der schepping*" wordt in dit gedicht de mens bedoeld.

We volgen nu de hoofdgang en lopen langs een in 1973 door Albert Widdershoven vervaardigd portret van Jean Joseph Habets. Het portret klopt goed met de beschrijvingen van zijn biografen; de man hield van lekker eten, een goed glaasje wijn en rookte graag een dikke sigaar. Nu is dat bij kapelaans eerder regel dan uitzondering, maar verder schijnt Habets het helemaal niet zo op regels gehad te hebben en sommige biografen noemden hem zelfs een non-conformist. Hoewel hij ons hier wat streng aankijkt vanaf zijn portret was het een sympathieke man, die zich graag onder de mensen begaf. Zijn intensieve verenigingsleven is daarvan een bewijs.

Om bij de kapel te komen moeten we wat verderop rechts afslaan. Aan de linkerkant bij de hoek zien we een holte in de wand, waar een wijwatervat kon worden geplaatst. Erboven is in

een brede vierkante lijst een klein engeltje getekend met rood en zwart krijt en daarbij het woordje "PAX". Ondanks de beschadigingen is het goed te zien dat Claessens deze afbeelding heeft gemaakt. Zijn tekeningen vertonen veel overeenkomsten in iconografie, stijl en materiaalgebruik en zijn daardoor over het algemeen makkelijk te onderscheiden van het werk van andere tekenaars. Claessens' figuurtjes zijn vaak al meteen te herkennen aan de "grote hoofden met schele oogjes". Kleine details, zoals de kroontjes van bloemetjes en degelijke zijn echter betere ijkpunten voor een vergelijking, omdat ze op een veel specifiekere en karakteristiekere wijze de hand van hun tekenaar kunnen verraden. Natuurlijk is er altijd enig voorbehoud, maar wij zullen steeds aangeven wanneer we denken met authentieke tekeningen van Claessens te maken hebben. We komen zodoende tot een volledig overzicht van zijn werk hetgeen nog niet eerder werd gedaan.

Om de hoek is de "koorbank", een zitje achter een muur van ongeveer 1.20 hoog. Waarvoor het ding werkelijk gediend heeft is niet geheel duidelijk, want er kan maar één persoon plaatsnemen. Allard schrijft hierover: *"Daar werden de liederen van Sion aangeheven in het ballingsoord; daar werd de lof des Heeren gezongen in de ingewanden der aarde, daar werd, bij afwezigheid des priesters, het rozenhoedje voorgebeden en de moeder des Heeren duizendwerf zalig geprezen door duizenden van stemmen."* Die "duizenden" kwamen er dan wel dan wel één voor één zingen....

Wat verderop in het gangenstelsel zijn er hier en daar nog wat nisjes voor kaarsenluchters en "heilighuisjes", oftewel devotienissen te zien. Dit zijn de resten van de "processieweg"; een

route van ongeveer vijf minuten door de groeve. Processies waren lange tijd verboden en dus vierde men de Sacramentsdag (de donderdag in de tweede week na Pinksteren) met een plechtige ommegang door de groeve, waarbij de priester met het Heilig Sacrament in een monstrans voorop liep.

afb. 22 Ingang schuilkapel.

De kapel is ongeveer tweeëntwintig meter lang en heeft de vorm van een dubbel kruis, omdat er twee dwarsschepen zijn. Deze zijn ontstaan doordat vier zijgangen zijn afgesloten met een muur van mergelblokken. Boven in de muren zijn trapvormige openingen gelaten voor ventilatie. Men neemt aan dat de muren

door het ploegje van Habets zijn gemetseld omdat er geen opschriften of tekeningen van vóór die tijd op staan. De versiering die Habets liet aanbrengen loopt er hier en daar wél op door. Volgens Hekker behoren de eerste vier pilaren niet tot de oorspronkelijke kapel, omdat deze pas in 1862 voor het eerst zouden zijn beschilderd. Gaat men er daarentegen van uit dat de koorbank door Claessens is gemaakt, dan is de kapel oorspronkelijk wél erg lang geweest.

Het kerkje wordt betreden via een poort met een ijzeren hek die kan worden afgesloten. De muur waarin de poort zich bevindt is niet geheel tot het plafond opgemetseld en aan weerskanten is er een kolossaal bolvormig ornament op geplaatst. Op de wanden naast deze muur is een hek getekend. Binnen in de kapel, aan de andere kant van de muur loopt het getekende hek nog een stukje door. Of dit hek ook hoort bij het decoratiewerk van de ploeg van Habets is niet duidelijk, het sluit er wel groten-deels op aan, maar de stijl is anders. In ieder geval is de muur van de ingangspoort er later overheen gezet. Een door decoratie omlijnd vierkant van ruwe steen, wat verderop op de wand, is misschien een rest van een offerblok of wijwatervat dat daar ooit was bevestigd. Links van de ingang van de kapel is een engel getekend, die met een lauwerkrans in de hand naast een graf knielt. Aan de overzijde is een soortgelijke afbeelding te zien. Deze engelen zijn anders van stijl dan de barokengeltjes van Claessens. Ze verschillen ook van de ingekleurde, houtserige engelen van de helpers van Habets. Daarbij zijn ze waarschijnlijk ouder dan de versieringen die Habets liet aanbrengen omdat die er soms overheen geschilderd zijn of juist werden onderbroken om er niet te veel door heen te gaan. De krachtige, vloeiende lijnen en de vlot opgezette plooi van de gewaden

van deze engelen zouden erop kunnen wijzen dat we hier met een geschoolde tekenaar te maken hebben. De "engel des doods" in de sacristie vertoont wat silhouet en plooi van betrefte enige overeenkomst, maar is wat stijfjes overgeschilderd en ingekleurd, waardoor hij niet met zekerheid aan dezelfde tekenaar is toe te schrijven.

In de hele kapel is door de medewerkers van Habets vanaf de vloer tot op borsthoogte met rode, zwarte en groene verf een aaneenschakeling van neogotische bogen geschilderd. Deze rij bogen loopt vanaf de poort via de linkerwand tot aan het koor en via de andere wand weer terug naar de poort. In de bogen zijn allerlei "gotische" ornamenten aangebracht, zoals de vierpas, kruisen, vlindermotieven en planten. Op enkele plaatsen schilderde men op de wand schijnarchitectuur, zoals ramen en torens. In een smalle fries die langs de bovenkant van de rij bogen loopt staat een citaat uit het boek Daniël: *Benedicite servi domini domino; benedicite sol et luna domino, benedicite stellae et lumen domino. Benedicite noctes et tenebrae domino...* (Looft den Heer, dienaars des heren; zon en maan, looft den Heer, sterren en licht. Looft den Heer, nachten en duisternissen...) Deze bijna magische evocatie is nog veel langer en roept zowat de hele schepping aan om God te eren. In de bogen onder de tekstband staan toepasselijke bijbelcitaties, die door Habets met veel zorg werden uitgekozen. We zullen nu wat nader ingaan op de strekking van deze opschriften aan de hand van enkele voorbeelden.

De profundus clamavi ad te, Domine. Ps.120. (Uit de diepte heb ik tot u geroepen, Heer. Psalm 120. In de Vulgaatbijbel staat boven deze psalm: *In Abyso malorum demersus, redemptio-*

nem efflagitat.. Dat betekent: "Verzonken in de afgrond van het kwade, wordt verlossing afgesmeekt". Het nummer van deze psalm is hier overigens onjuist, want het citaat komt uit psalm 129. De negen is waarschijnlijk ooit per ongeluk als nul herschreven. Verderop lezen we: *In tenebris collogavit nos Dominus quasi mortuos sempiternos. Jer.* (In duisternissen heeft de heer ons geplaatst als eeuwige doden. Jeremia.) en: *Illuminare his, qui in in tenebris et in umbra mortis sedent. Luc.* (Verlicht hen, die zich in duisternis en in de schaduw van de dood bevinden. Lucas.) De woorden "diepte" en "duisternis" worden in de bijbel gebruikt als metaforen voor de aarde, beschouwd als een zondig tranendal waar als straf van God verdoemenis, oorlog en onderdrukking heersen, oftewel een plek verstoken van het licht van Gods liefde. Onder de grond krijgen deze twee woorden daarnaast hun letterlijke betekenis weer terug. De citaten hebben daardoor ter plekke een extra overtuigende werking. Dat dit bewust gedaan werd blijkt ook uit een ander citaat dat een directe verwijzing is naar het verblijf in de groeve: *In solitudine errantes, in montibus et speluncis et in cavernis terrae. Ad. Hebr.* (In eenzaamheid rondwalend, in gebergten en spelonken en in de hollen der aarde. Hebreeën.)

Er zijn in de kapel diverse citaten te vinden die rechtstreeks betrekking hebben op oorlog en bezetting zoals: *Bella premunt hostilia. Hymn.* (Vijandelijke oorlogen drukken ons. Hymnen) en: *Manum misit hostis ad omnia desiderabilia. Jer.* (De vijand heeft zijn hand gelegd op alles wat zijn begeerte wekte. Jeremia.) Er zijn zelfs citaten, die direct verwijzen naar de geloofsvervolgung: *Polluerunt sanctum templum tuum. Ps. 78.* (Ze bezoedelden uw heilige tempel. psalm 78.) en: *Sacerdote in gladio ceciderunt. Ps.78.* (De priesters zijn gevallen door het zwaard. psalm 78.).

afb. 23 Voorste deel van de kapel.

De overige bijbelfragmenten zijn vooral spreuken om bescherming en vrede af te smeken zoals bijvoorbeeld: *De manu inimicorum nostrorum liberati serviamus illi, in sanctitate et justitia coram ipso omnibus diebus nostris. Luc.* (Dat we, uit de hand van onze vijanden verlost, Hem voor zijn aanschijn in al onze dagen mogen dienen in heiligheid en gerechtigheid. Lucas.)

In elk van de beide achterste transeptarmen staat een bewerkte mergelstenen piëdestal tegen de gemetselde muur. Er staan nu kitschbeelden op die lelijk contrasteren met hun historische omgeving. Buiten de bogenversiering van Habets is verder niets

te zien op de wanden van deze ruimten. In het middenschip, aan de linkerkant tussen het eerste en tweede transept, is nog vaag een oude tekening van twee engeltjes te onderscheiden. Een stukje verder is, onder het bogenpatroon, een met rood krijt getekende, baardige man te ontwaren. Deze zeer vaag geworden afbeelding is dus van voor 1863.

We lopen nu wat verder de kapel in en komen bij het voorste transept. In de linker transeptarm ligt een beschadigd stenen kruis tegen de gemetselde muur. Op de linker wand staat een leuk werkstukje in zwart en rood krijt waarop twee bisschoppen zijn afgebeeld, die samen een kerk vasthouden. Stijl en materiaal van deze afbeelding verwijzen zonder meer naar Claessens als de maker. De bisschoppen zijn Monulfus en Gondulfus, de stichters van de St. Servaaskerk en de patroonheiligen van Berg en Terblijt. De heerlijkheid Berg behoorde oorspronkelijk tot het bezit van het kapittel van St. Servaas. De heerlijkheid Terblijt ressorteerde rechtstreeks onder de Roomse koning, die tevens keizer van het Duitse rijk was. In de Franse tijd werd een eind gemaakt aan de verregaande versnippering van Limburg en uiteindelijk werd Berg en Terblijt één gemeente.

Op de wand aan de overkant zien we twee ramen met spitsbogen, als fraai voorbeeld van de schijnarchitectuur, die op verschillende plaatsen in deze kapel getekend is. Daarnaast bevindt zich een tekening met als onderwerp de verrijzenis van Jezus. Op een krans van wolken zweeft de in lendendoek en rode mantel geklede verlosser boven zijn graf. Zijn rechterarm is opgeheven in een triomfantelijk gebaar en in zijn linkerhand houdt hij een crozier, een staf die aan de bovenkant eindigt in een kruis. Het graf wordt voorgesteld door een groot blok met

daarop de letters A en W. Die letters staan voor alfa en omega, symbool voor Christus die het begin en het einde van alles is. De omega werd hier als een Romeinse letter W geschreven, wat vroeger niet ongebruikelijk was. Temidden van wat vage vormen, die struiken of rotsen voorstellen, zwaaien drie soldaten in paniek met hun wapens. Eén heft zijn schild op als bescherming tegen het verblindende licht van de verschijning en een ander zoekt steun op zijn lans. In de bijbel staat immers: *En uit vrees voor hem zijn de wachters zeer verschrikt geworden en werden als doden (Mattheus 28:4)* Claessens tekende hier de wederopstanding en de machteloosheid van de soldaten als een symbool voor de bevrijding van het Franse juk. Hetzelfde thema zal een stukje verderop terugkeren maar dan in een uitvoering van Habets' medewerkers.

In de rechter transeptarm, vlak onder een met krijt getekend cherubijntje, bevindt een kleine mergelstenen doopvont waar ooit een koperen doopbekkentje in thuis hoorde. Ons oog valt meteen op een heel grote tekening in rood krijt, die zonder meer tot de fraaiste en meeste gave werkstukken van Claessens behoort. Op dit spektakelstuk zien we de drie koningen, die in vol ornaat, compleet met kroon en scepter, recht op ons af komen lopen. Een indrukwekkend leger met paarden en wapperende banieren volgt hen in slagorde. Een grote ster schittert boven dit feestelijke tafereel, als teken dat God op aarde is gekomen om de mensen te verlossen. Ook deze tekening kan dus worden uitgelegd als metafoor voor de bevrijding van de Franse onderdrukking. Aan de rechterkant is een grote vestingstad met talloze torens te zien. Volgens het bijbelse verhaal zou dit Jeruzalem moeten voorstellen, maar de afgebeelde stad doet wel héél erg aan Maastricht denken. (De drie koningen bezoch-

ten eerst koning Herodes in Jeruzalem voordat ze naar het dorpje Bethlehem vertrokken.) Als we de blik van de drie koningen volgen zien we op de mergelwand recht tegenover hen het doel van hun lange reis: het stalletje van Bethlehem. In het middelste vak van deze, als een drieluik opgezette afbeelding, staat het "Heilig Huisje", het kerststalletje voorgesteld als een eenvoudig huis. De ster van Bethlehem en een rode zon staan er pal boven. De benaming voor deze afbeelding komt uit een oude hymne: *De zon, die met haar gouden licht de wijde wereld overschouwt, zag niets zo schoon of heilig ooit als het heilig huisje hier gebouwd.* In de vakken aan weerskanten knielt een engeltje op een wolk, met een zwarte zon boven het hoofd. De hele tekening is later flink bijgewerkt en ingekleurd, maar de engeltjes zijn onmiskenbaar van de hand van Claessens.

44

afb. 24 Preekstoel.

De preekstoel is in de levende steen uitgehouwen en R. C. Hekker schrijft in zijn *Onderaardse bouwkunst in Zuid-Limburg* dat hij er niet aan twijfelt dat Joannes Claessens de maker is. Hij baseert zijn oordeel op *"twee voluten met daartussen een guirlande en een ster met daarop een rozet die geheel in de stijl van 1800 zijn beeldhouwd."* Habets liet tijdens de restauratie zijn familiewapen op de zijkant aanbrengen. Aan de voorkant van de kuip werd de westbouw van een Romaanse kerk, waarschijnlijk de St. Servaaskerk van Maastricht, getekend. Men komt op de kansel via een trapje van vijf treden met daarlangs, als leuning, een mergelmuurtje waarop een houten balustrade geschilderd is. Ook op de wand naast het trapje is een balustrade afgebeeld en op de achtergrond daarvan een boom. Boven de preekstoel Staat het jaarschrift: *hUMILlitate Capita Vestra Deo qUla Liberabit et eripiet nos e tribULaionibus nostris.* (Vnedert uwe hoofden voor God, want Hij zal ons verlossen en redden uit onze beproevingen.) Het jaartal zal wel 1863 moeten zijn, maar hoe dit uit de hoofdletters moet worden samengesteld is ons een raadsel.

Bij de preekstoel zien we drie boven elkaar liggende gaten in de wand, die bij de restauratie van 1973 werden opgevuld. In de tegenoverliggende muur zaten ook drie gaten op dezelfde hoogten. Over het plafond loopt een ijzeren strip tussen de beide wanden. Het is dus mogelijk dat er een ooit een hek is geweest, dat het priesterkoor scheidde van de rest van de kapel. Zo' n oksaal kwam vroeger in veel kerken voor en zou in dit geval de priester bescherming kunnen bieden bij onverhoedse invallen.

De "zijkapel", een vierkante ruimte links naast het altaar, is door het ploegje van Habets rijk versierd met door fraaie bogen omlijste afbeeldingen. We zien er allereerst een bisschop met

een veren pen en een schrijftablet. Welke kerkvader dit moet voorstellen is niet duidelijk, want er zijn in de christelijke iconografie veel figuren die met schrijfgerei worden afgebeeld. De monnik die er vlak naast getekend is heeft een boek in de hand. Het zou gezien zijn tonsuur en de lichte pij een Franciscan kunnen zijn, maar hij heeft niet de daarbij behorende drie knopen in het koord om het middel. De stigmata waarmee St. Franciscus zelf meestal wordt afgebeeld ontbreken ook. Thomas Voncken en Peterus Schepers waren Franciscanen en dat zou eventueel een reden voor de aanwezigheid van deze heilige kunnen zijn. Tussen deze beide onbekende heiligen zien we een gedenkschrift: *Ill(ustrissi)mus ac Rev(erendissi)mus Dominus Corn: Rich: Ant: Van Bommel Episc. Leod. Commitatus clero Sub immensi populi concursu hanc cappellam Solenmiter vistavit IVe Octob 1834.* (De doorluchtige en hoogwaarde Heer Cornelis Ricardus Anthonis van Bommel, bisschop van Luik heeft met de verzamelde geestelijkheid en onder de toeloop van een geweldige volksmenigte deze kapel plechtig bezocht 4 oktober 1834.) In het artikel van Allard wordt in plaats van "commitatus" het woord "stipatus" gebruikt, hetgeen vertaald wordt met "omstuw door". Boven het opschrift staat het wapen van Cornelis van Bommel, dat bestaat uit drie rode molenijzers op een schild. (Op het echte wapen zijn de ijzers zilver en is het veld rood.) Een rode bisschopshoed met aan weerskanten vier kwastjes als teken van bisschoppelijke waardigheid zweeft boven het wapen. De wapenspreuk luidt: *"In trinitate fortitudo."* (In drievuldigheid ligt de kracht.) De in 1790 in Leiden geboren Cornelis van Bommel was van 1829 tot 1851 bisschop van het diocees Luik, waar toen nog de hele provincie Limburg toe behoorde. De bisschop was op weg naar zijn vriend Graaf Paul van der Vrencken in Houthem toen hij op 4 oktober 1834 het

ondergrondse kerkje bezocht. De toenmalige pastoor van de parochie Berg en Terblijt, Joannes Deckers en kapelaan Henricus Gielis hebben hem waarschijnlijk begeleid. De bisschop was volgens de overlevering zeer ontroerd bij het aanschouwen van de kapel, die toen overigens in een zeer slechte staat was. Het bij het licht van toortsen samengedromde volk in de historische ruimte inspireerde hem tot het spreken van enige stichtelijke woorden. Hij refereerde aan de gebeurtenissen in de Franse tijd en spoorde zijn gehoor daarbij aan om even standvastig in hun geloof te zijn als hun voorvaderen. Het gedenkschrift werd in Habets' tijd aangebracht.

afb. 25 Credenstafel en Engel des Dood.

Op de wand rechts zien we de "Engel des doods" in een fraaie omlijsting van bogen en treurwilgjes. Hij is gewapend met een zeis en knielt neer bij een grafsteen waarop hij een lauwerkrans plaatst als symbool van de onsterfelijkheid. Op de steen Staat te lezen: *Tempore Presicutionis Gallicanae Saepius hic Latuit R(veren)dus D(omi)nus Joann: Schepers Pastor in Bergh et Sagrum Misae Sacrificium et S:S: Eucharisiae Poenitentiae negnon baptismi et Matrimonii Sacramenta non sine vitae suae periculo ministravit. Obiit 27 Febr: 1803 R.I.P.* (Tijdens de Franse vervolging heeft hier meermalen gescholen de eerwaarde heer Joannes Schepers, pastoor te Bergh en het heilig misoffer en de sacramenten van de eucharistie, der biecht en van het doopsel en het huwelijk toegediend, niet zonder gevaar voor eigen leven. Overleed 27 Februari 1803. Rust in vrede.)

Geheel in de hoek is een poortje met een ijzeren hek, dat volgens overlevering bedoeld zou zijn als "nooduitgang" in geval van een razzia door de Fransen. De priester zou via die weg zijn toevlucht kunnen zoeken in het labyrint van onderaardse gangen waar de vijand hem niet zou durven volgen. De kapel was toen echter nog niet door muren afgesloten van de rest van het gangenstelsel, het is dus nog maar de vraag op zo' n nooduitgang toen werkelijk zin had. Naast het poortje is een personage in boetekleed afgebeeld. Hij of zij heeft een kruis in de ene hand en in de andere hand een los om de hals hangende ketting. Een koord of ketting om de hals is een symbool voor boetedoening. Deze figuur is verder, net als de heiligen op de andere wand, iconografisch niet goed te determineren. Misschien stelt het de heilige Gerlachus voor die hier ooit vlakbij als kluisenaar leefde en wiens woonplaats en graf een populair bedevaartsoord werden. Verder staat op dezelfde wand een tekening van een man in

riddertenu met een zwaard in zijn hand, die St. Joris de draken-doder, de vernietiger van het kwade, verbeeldt. Tussen deze figuren staat een gedenkschrift dat herinnert aan de vervolging: *Tijdens de fransche revolutie vlugtte den XVI Juli 1798 het R:K: Kerkgenootschap van Bergh-Terblijt, na vele vervolgingen doortstaan te hebben, in deze spelonk, en keerde den 15 Augustus 1801, in vollen triomf naar de parochiekerk weder.* De "Verrijzenis van Christus", een grote wandschildering hier vlakbij, sluit met haar symboliek van wederopstanding natuurlijk zeer goed aan bij de bovenstaande tekst. We zien op de afbeelding het heilig graf waarvan de deksteen reeds verwijderd is. Christus is zojuist uit de dood ontwaakt en richt zich, met een glazige blik in de ogen, stijfjes op.

Overigens suggereert het door Habets aangebrachte gedenkschrift onterecht dat de problemen op 15 augustus 1801, de dag waarop de paus het Concordaat bekrachtigde, meteen waren afgelopen. In Berg werd er echter nog in oktober 1802 een geheim huwelijk aangetekend, waaruit blijkt dat de priesters daar officieel nog steeds niet hun ambt mochten uitoefenen. Pas door de verklaring van de Bisschop van Luik te bevestigen konden ze uiteindelijk weer gewoon hun werk gaan doen (zie het hoofdstuk over het Concordaat).

afb. 26 *Monulfus en Gondulfus.*

Het altaar wordt gevormd door een grote nis, die in de pijler is uitgehouwen. De bovenkant van deze nis is lichtelijk gebogen en de onderkant vormt het blad van de mensa. Op de brede lateien aan weerskanten zijn twee zuilen getekend, de buitenste met een Corinthisch kapiteel en de binnenste met een Ionisch kapiteel. Hierboven loopt een kroonlijst. Beide zuilen rusten op een getekende dikkere zuil van archaisch muurwerk. Aan de binnenkant van de latei, dus op de zijwanden van de nis, staat aan elke kant een bisschop afgebeeld (Monulfus en Gondulfus) met daaronder een wierookvat. De mensa is aan de voorkant (het antependium) versierd met ranken en in het midden staat een door stralen omkransd cirkeltje met daarin een kruisje. De rand van het blad van de mensa is ook met ranken versierd en in het midden staan de letters IHS, de letters van de naam Jezus in het Grieks. Achter het altaar is een fries van ongeveer veertig centimeter hoog met daarin een motief van krullen. Het middelste deel is iets hoger en hier ontbreken de versieringen. In plaats daarvan is er een stralende miskelk met hostie afgebeeld en daarboven een cherubijntje, een gevleugeld hoofdje. Midden in de altaarwand is een aedicula of monstransnis uitgehouwen. Het schelpmotief, dat aan de bovenkant is geschilderd en de schijnarchitectuurlijst om de nis heen behoren tot de vaste stijlkenmerken van de barok. Het schelpmotief kwam onder andere voor bij een mergelstenen altaar in de St. Gerlachuskerk. Dit altaar kwam uiteindelijk in de rond 1870 gebouwde Gerlachuskapel in de Onderstestraat terecht en is daar nog steeds te zien. In de kapel van de Geulhemmergroeve bevindt zich aan beide kanten van de monstransnis een geknielde bidende engel. Linksboven zit Christus op een wolk en rechtsboven God de Vader. Ze zijn te herkennen aan hun attributen, respectievelijk de crozier, die in dit geval aan de onderkant ein-

afb. 27 Schijnarchitectuur en de Verrijzenis.

digt in een wereldbol en de rijksappel. In het midden zweeft de heilige geest in de gedaante van een duif. Uit de wolken komt aan de onderkant een engeltje gekropen en verder zijn er aan elke kant boven elkaar drie cherubijntjes getekend. De aankleding van het altaar vertoont elementen van de barokke hoofdaltaren van de Onze Lieve Vrouwekerk en de Sint Servaaskerk in Maastricht in de achttiende eeuw. Deze altaren werden opgesierd door twee knielende engelen en cherubijntjes. In het kerkje te St. Gerlach staan ook nu nog twee gouden engelen aan weerskanten op het barokaltaar.

De oorspronkelijke krijttekeningen van het altaar zijn dik met verf overgetrokken en ingekleurd. De figuurtjes vertonen ondanks dat toch nog de karakteristieke stijl van Claessens. Diverse elementen aan de zijanten van het altaar echter, zoals de kapitelen, de bisschoppen en de wierookvaten, zijn moeilijk aan hem toe schrijven, zeker zoals ze er nu uitzien. Wat hiervan "restauratiewerk" is en wat geheel nieuw werd toegevoegd, is niet meer te onderscheiden.

Allard vermeldde dat er zich op het plafond vóór het altaar een afbeelding van de hemel zou bevinden, maar deze is inmiddels geheel onder een dikke roetlaag verdwenen. Misschien stonden God de Vader met de rijksappel, God de Zoon met het kruis en de Heilige Geest in gedaante van een duif op het plafond afgebeeld, net zoals in de kapel van de Sibbergroeve. Omdat die figuren hier in Geulhem echter ook al op het altaar voorkomen, is het waarschijnlijker dat er hier alleen cherubijntjes op het plafond waren getekend, want die behoorden eveneens tot de vaste elementen van het barokprogramma.

In de zijkapel is in de linkerkant van het altaar een geheim bergplaatsje voor hosties gemaakt. Op ongeveer een halve meter boven de grond zit een los blokje mergel van vijftien bij vijftien centimeter, dat uit de muur kan worden gehaald en waarachter zich een kleine holte bevindt. Ondanks dat de muur zwart gemaakt is en de voeg rond het blokje als een witgeel vierkantje te zien is, valt dit geheime kluisje niet op als je niet van het bestaan weet.

Rechts van het altaar bevindt zich de ingang van een smal gangetje dat naar de sacristie voert, maar we kijken nog eerst naar

twee afbeeldingen die hier vlak naast staan. De eerste is een tekening van Maria met het kindje Jezus op de arm. Het onderschrift is *S.M.R.* (Sancta Maria Regina?) met daarboven een kroon. Na grondige vergelijking blijkt dat deze Maria er oorspronkelijk bijna precies hetzelfde uitzag als de Maria in de kapel van de Sibbergroeve. De verschillen zijn later veroorzaakt door de restauratie van Habets, waarbij de lijnen dik met verf werden overgetrokken en de vlakken werden ingekleurd. De Maria van Sibbe is zeer duidelijk van de hand van Claessens, dus die in de Geulhemergroeve zal ook door hem zijn getekend. Allard schreef dat we hier de "Maria van Kevelaar" voor ons hebben, maar wij zijn daar helemaal niet zo zeker van.

In het plaatsje Kevelaar in het land van Kleef kreeg de handelsreiziger Hendricus Buschman op kerstmis 1641 en Pinksteren 1642 verschijningen van een te stichten kapel en een gratiebeeld in een heiligenhuis. Het gratiebeeld dat hij in zijn visioen zag was een kopergravure van de Maria van Luxemburg, troosteres van de bedroefden. De huisvrouw Mechtild Schrouse had deze prent voor weinig geld van een Hessische soldaat gekocht. Vanaf 1 juni 1642 werd de prent vereerd in een kapel. Talloze pelgrims bezochten het "Gnadenbild" van de Maria te Kevelaar, op zoek naar troost, en er zouden veel wonderen hebben plaatsgevonden. Een gedicht uit het einde van de negentiende eeuw van J. Waterreus over Onze Lieve Vrouw aan het Zand, een soortgelijke cultusplek bij Roermond, geeft goed aan welke beschermende waarde aan Maria werd toegekend en waarom Claessens ze in zijn ondergrondse schuilkerkjes afbeeldde: *Vele Eeuwen zijn voorbijgegaan, zij brachten soms vervolging aan; maar hoe die ook mocht wonden, de moeder Gods bleef in haar kapel, bij d'aanval van de macht der hel, voor de ondergang behoeden.*

afb 28

Maria van Kevelaar

(KLIB/KDC Nijmegen, fotograaf: A. Groneman)

Maria van Geulhem

Maria van Sibbe

Een vergelijking van de Maria's van Claessens met afbeeldingen van de Maria van Kevelaar laat inderdaad veel overeenkomsten zien: de lange scepter, de rijksappel in de hand van het kind, de statische driehoekige compositie en de naar de toeschouwer gewende blik. De kroon van de Maria op de prent is echter anders en ook de haren, de mantel en de houding van het

kindje ten opzichte van Maria zijn niet hetzelfde. Het is dus niet geheel zeker dat Claessens hier de Maria van Kevelaar heeft willen afbeelden. In de kapel van Sibbe staat er *Ave Maris Stella* onder wat er op zou kunnen wijzen dat de Onze Lieve Vrouwe Sterre der Zee van Maastricht bedoeld werd. De letters "S.M.R." in Geulhem kunnen dan "Stella Maris Regina" betekenen.

"Sterre der Zee" is de Nederlandse vertaling van "Miriam", de Hebreeuwse vorm van de naam Maria. Het is een algemene titel voor Maria, maar ook de benaming voor een van haar aspecten met de daarbij behorende verschijningsvorm, namelijk gekleed in een blauwe mantel die bezaaid is met sterren. Het is daarbij heel aannemelijk dat Claessens zijn voorbeeld kort bij huis zocht, want Kevelaar was in die tijd erg ver weg voor een eenvoudige dorpsjongen. Hij zou echter natuurlijk ook een prentje uit Kevelaar kunnen hebben nagetekend. Misschien heeft hij zelfs wel elementen van de beide Maria's door elkaar gebruikt en is dat de oorzaak van de verwarring. De veronderstelling dat het hier om de Maria van Kevelaar gaat is terug te voeren tot Allard, die hier waarschijnlijk weer zijn gids Habets napraat. Het is dan wel interessant om te weten dat er, toevallig precies in het jaar dat Habets de schuilkerk restaureerde, een indrukwekkende neogotische Basiliek naast de oude genadekapel in Kevelaar voltooid werd. Had Habets daardoor een preoccupatie met Kevelaar en heeft de Maria in de Geulhemmergroeve wellicht haar naam daar aan te danken?

Naast Maria staat een portret van Christus met de doornenkroon en daaronder *Ecce Homo* (zie de Mens). Uit welke tijd deze afbeelding dateert is moeilijk te zeggen. Het is wel opvallend dat in alle drie de kapellen uit de Franse Tijd zo'n *Ecce Homo* voorkomt en het zou dus een onderdeel van het oorspronkelijke "iconologische programma" kunnen zijn. De drie versies zijn tamelijk verschillend van stijl, wat echter weer door latere "restauraties" kan zijn veroorzaakt. De versie in de Sibbergroeve is gesigneerd en gedateerd: J. Habets 1909. Overigens komt ook in de kapel van de Fluwelengroeve zo'n afbeelding voor.

Boven de ingang van het gangetje naar de sacristie is een chronogram aangebracht: *ConCeDe paCeM*. (vrede is ons vergund). De hoofdletters vormen het jaartal 1800. In het gangetje, dat ook geheel versierd is met de neogotische bogen, bevindt zich een ampulnis. Onder de wanddecoratie is nog vaag een oudere tekening in rood krijt van een man met een zeventiende-eeuwse hoed te onderkennen.

In de sacristie valt ons oog meteen op de biechtstoel. Er waren links in de de hoek twee sjtool (sjteul?) overgebleven en daarin is aan de zijkant een zitje voor de priester uitgekapt. Aan de voorkant is een raampje gemaakt. Het "hekje" om door te biechten is er los in gezet en volgens Hekker zou dit restauratiewerk van Habets' mensen zijn, dit wegens de spitsboogvormige gaten. Op de vloer voor het raampje ligt een mergelblok als knielbankje. De versiering op de biechtstoel zou grotendeels authentiek kunnen zijn, want de stijl en het materiaalgebruik verschillen van het werk van Habets' knapen en doen denken aan het altaar in de Sibbergroeve. Aan de voorkant zijn er twee bogen als versiering getekend, maar anders dan die in de kapel. Naast het raampje is een weegschaaltje getekend, als symbool voor het wegen van de zonden. In de nis waar de priester zat is een versiering van rode stippen aangebracht. Die rode stippen komen ook voor op het altaar in Sibbe en op het kleed van de Maria aldaar en zijn typisch voor Claessens stijl. Het zitje van de priester is omlijst door schijnarchitectuur in de vorm van een poort, bestaande uit een boog tussen twee zuilen, waarvan elk een vaas bloemen draagt. De boog wordt bekroond door een ornament met daarin een reusachtig oog dat waarschuwt: God ziet u!

Naast de biechtstoel bevindt zich een grote schildering van een wenende "Engel des doods" die, gewapend met de zeis, bij een doodskest neerknielt. Twee schedels met spookachtig holle oogkassen completeren dit sombere tafereel. De doodsengel houdt verband met de gedenkschriften die in ovale lijsten op de wanden van de sacristie zijn aangebracht: *Rev. Adm. Dom. Thomas Voncken qui saepe hic latuit obiit pastor in Geleen 1852. R.I.P.* (De zeer Eerwaarde Heer Thomas Voncken, die hier vaak geschuuld heeft, overleed als pastoor te Geleen in 1852. Hij ruste in vrede.) De Franciscaan Thomas Voncken was rond 1800 deservitoir (plaatsvervangend) pastoor van Schepers, die ernstig ziek was. Voncken bleef ook na de dood van Schepers waarnemen, totdat de officiële opvolger, Joannes Franciscus Geukens, het ambt in november 1803 overnam. Een eindje verderop in de sacristie staan de opschriften: *Joan. Claessen extractor hujus sacelli obiit 1826 R.I.P.* (Joannes Claessen bouwheer van deze kapel overleed in 1816. R.I.P.) en: *Walter Claessen sacrista obiit in Teuven 1826 R.I.P.* (Walter Claessen, koster, overleed te Teuven in 1826. R.I.P.) "*Haec capella restaurata est 1863.*" (Deze kapel is in 1863 gerestaureerd.) *Rev. Dom. Joan Mat. van Eerdewegh Sacellanus in Bergh abiit in exilum 1798.* (De Eerwaarde Heer Joannes Mathias van Eerdewegh, Kapelaan te Bergh, ging in 1798 in ballingschap.) Verder staat er nog een groot opschrift ter nagedachtenis aan Habets op de muur van de sacristie. Een deel van de letters is rood gekleurd, en vormde waarschijnlijk een chronogram van de datum van Habets overlijden. Het opschrift is nu niet meer compleet omdat er enkele beschadigde mergelblokken werden vervangen. Een deel van die ontbrekende blokken lag nog ergens op de grond en na reconstructie lasen we: *Ioseph Habets Hlstorlae persCrUtator Per pLUres annos In haC paroChla VICarlUs restaURator Capellae*

regn... obllt.... Mosae-TraleCtam. (Joseph Habets geschiedenisvorsor, vele jaren vicarius in deze parochie, restaurateur van de kapel...gestorven...Maastricht.)

In de hoek bevindt zich een groot uitspringend mergelblok dat diende als de credenstafel, waar de priester zijn gewaden op kon leggen als hij zich voor de mis verkleedde. Een blad van planken verhinderde dat de kostbare stoffen vuil werden. Op de voorkant van het blok staat een zeer onduidelijk wapen, dat niet op het wapen van Habets lijkt. Getekende rode kwastjes versieren de rand van het blok. Midden boven de tafel is een piëdestal met een crucifix getekend. Op de piëdestal staat: *Geloofd zij Jezus Christus*. Het crucifix en de versiering van de credenstafel zouden van Claessens kunnen zijn. Boven de credenstafel is weer een decoratie van neogotische bogen aangebracht, zoals ook verder in bijna de gehele ruimte. Op één wand zijn twee kleine raampjes geschilderd.

Volgens Allard werd de altaarsteen altijd op een speciale plek in de sacristie verstopt om hem tegen ontheiliging te beschermen. We konden echter nergens zo'n bergplaats ontdekken en de restaurateurs van de stichting vonden ook niets wat hierop wees. Misschien vergiste Allard zich en bedoelde hij de opslagplaats voor de hosties in de zijkapel.

In de sacristie bevindt zich het hardstenen grafkruis van Schepers, dat oorspronkelijk op het kerkhof bij het kerkje van Berg stond. Het kruis is door de parochie aan Stichting de Rotswoning geschonken. Onder een kelk met een hostie staat te lezen: *Grafplaats verkozen door den Eerw. Heer Joannes Scheepers, 29 jaren pastoor in Berg, ijveraar der zielen en ware*

vader der armen, overleden den 27 febr. 1803. Parochianen, gedenkt uwen herder! R.I.P.

afb. 30 "Nooduitgang" in de zijkapel.

Als we de kapel door de "nooduitgang" links van het altaar verlaten zien we de stallen, waar in tijden van nood het vee in veiligheid werd gebracht. Op een hoek hier tegenover staan enkele opschriften van Schepers zélf. Hij citeert uit Vergilius' *Landgedichten* enkele regels die zijn verlangen naar de buitenwereld treffend weergeven: *1799 Joan Scheepers. Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes, Flumina amem, sylvasque inglorius; O, ubi campi.* (O, mijn land met je dalen, slingerende beekjes,

slingerende rivieren en ondoordringbaar bossen, waar ben je?) Verder schreef hij hier na de tijd van de vervolgingen een dankgebed: *Christi Dei in aeternum viventis memoriam laetissime colo, qui me in hac sepulchri angusta per tres annos servavit.* (Blij vereer ik de gedachtenis van Christus, de eeuwig levende God, die me in dit enge graf drie jaar bewaard heeft.) Het is maar goed dat we hier terug konden vallen op Allards tekst, want beide opschriften zijn in de loop van de tijd zeer onduidelijk geworden en er is veel doorheen geschreven. Allard noemt daarnaast nog een bijbelcitaat, dat op die plek zou zijn toegevoegd in een ander handschrift, maar dat konden we niet meer terugvinden. Degene die het schreef voorspelde zelf reeds: *Nomen nostrum oblivionem accipit per tempus, et nemo memoriam habebit operum nostrorum. Sap.II.4.* (Onze naam zal te zijner tijd aan de vergetelheid prijs worden gegeven en niemand zal de herinnering aan onze werken bewaren. Boek der wijsheid 2:4.) De schuilkapel van de Geulhemmergroeve wordt echter onder nummer 42115 in het Register van Beschermden Monumenten vermeld en zal dus voorlopig nog niet aan de vergetelheid worden prijsgegeven.

‘HET BERGSKE’

...ligt te Geulhem op eenige voetstappen verwijderd van de Geul, waaraan het gehucht zijn naam ontleent. Zij heeft als voorportaal een allerprachtigste grotzaal, zonder pilaren, half-verlicht en domsgewijze zonder hoeken in de mergelsteen uitgehouden. Dertig voet hoog verheft zich het hechte gewelf boven eene vlakke ruimte, die zestig voet in doorsnee meet. Onvergetelijke herinneringen zijn aan die plek verbonden; veel tranen en gebeden zijn daar gestort in die dagen van vervolging. Een eenvoudig altaar is thans het eenige sieraad dezer noodkapel, door mij en mijn gids met godsdienstigen eerbied begroet. (Allard)

Een kapel in een restaurant of andersom?

In het ondergronds restaurant *De Caverne* bevinden zich de resten van het Schuilkapelletje van het Bergske. Waarschijnlijk is deze schuilkapel het eerste ontstaan, want Joannes Mattheus van Eerdewegh, die sinds 1771 kapelaan en onderwijzer te Berg was, zou daar reeds vlak na de afkondiging van de verplichte eed in 1797 de mis hebben gelezen. Hij deed dit totdat hij in 1798 uitweek naar het dorp Paal in Belgisch Limburg, waar hij in 1757 geboren was. Hij werd uiteindelijk toch tezamen met drie andere priesters op 30 juni gevangen genomen en met 78 andere geestelijken gedepoteerd naar het eiland Ré. Hij overleefde de ernstige ontberingen van de ballingschap en werd daarna kapelaan in Zeelhem. In 1822 overleed hij in zijn geboortedorp. In 1798 nam pastoor Schepers zijn taak in de kapel van het Bergske over en las er de vroegmis. De hoogmis deed hij in de

kapel van de Geulhemmergroeve omdat het in die tijd verboden was om te 'bineren'. Gewoonlijk betekent dit woord dat er verschillende keren een mis wordt gelezen op één dag, maar hier betekent het: tweemaal de mis opdragen op dezelfde plaats.

afb. 31 De resten van de kapel in "het Bergske".

Het voorportaal dat Allard bedoelde is de Koepelgrot waarvan de diverse ingangen in 1950 dichtgemetseld werden, zodat het er nu bijna donker is. De resten van de kapel liggen een paar gangetjes verderop, midden in het ondergrondse restaurant De Caverne, dat tot het gangenstelsel van de Studentengroeve behoort. De altaartafel is bijna geheel verdwenen en er is alleen nog wat van de afbeeldingen op de wanden te onderscheiden. Vijftien jaar geleden waren deze tekeningen nog bijna onbeschadigd. Doordat er in het restaurant vaak het licht brandt en er een schemerlamp vlak voor de tekeningen staat, werden die langzaam maar zeker met mos overwoerd. We kunnen nog reconstrueren hoe het er oorspronkelijk heeft uitgezien met behulp van oude foto's en onze eigen dia's, die we ongeveer vijf jaar geleden maakten. De muur was toen al bezaaid met grote groene vlekken en een zegsman van het restaurant verzekerde ons dat er iets aan zou worden gedaan. Dit is duidelijk nog niet gebeurd, want de begroeiing is inmiddels zo ver voortgewoerd dat we ons moeten afvragen of restaureren nog wel mogelijk is.

De Heilige Geest zweefde boven ons....

Het altaar, of wat er van over is, ligt in een kort zijgangetje, een nis. Van de mensa die hier ooit tegen de achterwand werd geplaatst, rest nu nog slechts een enkel mergelblok. De tekeningen op de drie wanden zijn zonder twijfel door Joannes Claessens gemaakt. Het altaar van Het Bergske is iconografisch gezien wel wat eenvoudiger dan de altaren in de kapellen van de Geulhemmergroeve en de Sibbergroeve, maar details zoals bijvoorbeeld de besjes, de typische hoofdjes van de engelen en

de banderol, verraden onbetwistbaar de hand van dezelfde tekenaar. De eenvoud van deze kapel zou een aanwijzing kunnen zijn dat Claessens nog niet zo veel ervaring had op dit gebied, en dat dit dus de eerste kapel was die in gebruik werd genomen. Dit is in overeenstemming met het verhaal over Van Eerdewegh, maar het kan net zo goed zijn dat deze kapel werd gemaakt als 'uitwijkkapel' omdat het verboden was te bineren.

Op de wanden aan weerskanten is een boompje in een pot getekend. Deze tekeningen zijn gedeeltelijk ingekrast, waardoor ze wat reliëf krijgen. De tekening die met rood en zwart krijt op de wand achter de mensa werd aangebracht heeft de drie-eenheid als thema. Dit thema zagen we ook al op het altaar in de Geulhemmergroeve. Aan de linkerkant is Christus met het kruis afgebeeld aan de rechterkant God de vader met de rijksappel. Ze staan tot hun middel in de wolken. Geheel langs de onderkant loopt een rij van zeven, van boven afgeronde, stenen die aan de tinnen van een kasteel doen denken. De middelste steen is wat groter en boven deze steen staat een cirkel met daarin een kruis. Daar weer boven, in het midden van de tekening, tussen God de Vader en Christus, is een boom van louter rode besjes of bloemetjes getekend. De hoofden van de Goddelijke figuren zijn met stralenkransen van ontelbare zwarte streepjes omkransd en tussen hen zweven twee cherubijntjes die een banderol vasthouden waar *Gloria in excelsis deo* op staat. Boven hun hoofdjes is een zwarte vlek die aan een vogel doet denken. We dachten oorspronkelijk dat dit de afbeelding Heilige Geest was geweest die de drie-eenheid compleet zou maken. Toen we de dia's, die we van de hele situatie gemaakt hadden, later thuis projecteerden zagen we dat we ons vergist hadden; het bleek dat de Heilige Geest de hele tijd boven ons hoofd had gezweefd.

De duif is namelijk op het plafond getekend, en omringd door een nimbus van ontelbare dunne zwarte streepjes.

Twee dagen voordat dit artikel naar de drukker moest vernemen we dat het altaar in de Caverne zeer recent toch nog gerestaureerd is. Frans Bergsteijn van Stichting De Rotswoning heeft de eigenaar van het restaurant hiertoe kunnen bewegen. Helaas kunnen we verder nog niets mededelen over het nieuwe, tweehonderd jaar oude grotaltaar.

DE SIBBERGROEVE

De archieven zwijgen

Over de geschiedenis van deze schuilkerk is maar weinig bekend. We weten wel dat de priesters van Oud-Valkenburg, waar Sibbe toen onder ressorteerde, de eed weigerden. Het gaat hier om Matthijs Damoiseau die van 1763 tot 1807 pastoor van Oud Valkenburg was en priester N. Franssen, die vermoedelijk de kapelaan was. Of zij degenen waren waarvoor deze kapel werd gesticht is niet met zekerheid te zeggen. We vonden de oude archieven van de parochie na lang zoeken in het Stadsarchief van Maastricht terug, maar konden daarin geen relevante gegevens over de betreffende periode terugvinden. (*afb. 32*)

De maker van deze schuilkerk is makkelijker te bepalen. Zouden we hem niet al meteen aan zijn stijl herkennen dan is er nog het opschrift achterop de altaarpijler: *anno 1801 den 28 januarij Joës Claessens*. Dit sluit natuurlijk niet uit dat er al eerder al plechtigheden in deze groeve kunnen hebben plaatsgevonden

afb. 32 De schuilkerk van Sibbe: 1 Altaar, 2 Opschrift Habets, 3 Opschrift doopsel, 4 Stella Maris, 5 Gijsen, 6 St. Antonius, 7 Anna te drieën, 8 Heilige, 9 Ampulnis

of dat de kapel al eerder gereed was. Zou de kapel wél op die datum zijn gesticht dan heeft ze maar betrekkelijk kort dienst gedaan, want reeds op 15 augustus van dat jaar sloot Napoleon het Concordaat met de Paus en eind 1802 waren alle problemen definitief voorbij.

Beschrijving van het interieur

Deze kapel is niet duidelijk afgebakend en heeft volgens het kaartje een tamelijk grillige plattegrond. In werkelijkheid valt dit

echter niet zo op, want als je in het midden onder de grote smeedijzeren kroonluchter staat, met het gezicht naar het altaar, ervaar je de ruimte als een regelmatige rechthoek. De pilaren aan de rechterkant lijken dan één wand te vormen. Overigens is het beter om de kroonluchter niet aan te raken. Iemand wilde er eens achteloos zijn jas aan ophangen en kreeg als straf voor dit oneerbiedig gedrag een ijzige plensbui over zich heen. De duizenden condensdruppels die aan het koude zwarte metaal tot maximale dikte waren gegroeid hadden maar een klein tikje nodig om zich massaal op de ongelukkige te laten vallen. *En zoo is het gekoomen dat Gods naam weer eens luid door dit ondergrondse heiligdom galmde.*

afb. 33 Altaar.

De altaartafel staat tegen een grote pijler. In de rechter zijkant van de pijler is een ampulnis uitgekap. Op de wand boven het altaar zijn in rood en zwart krijt allerlei elementen, die bij de achttiende-eeuwse altaren in beeldhouwwerk werden uitgevoerd, tweedimensionaal voorgesteld, zonder zelfs ook maar de schijn van reliëf te willen wekken. Er zijn bijvoorbeeld geen schaduwen aangebracht die diepte suggereren. Alleen de monstrans is werkelijk uitgehouwen en voorzien van een vloertje dat iets uitsteekt. Vlak boven de mensa is een rijtje van zes korte Romaanse zuiltjes getekend, waarvan de primitief geprofileerde kapiteeltjes zijn versierd met een bloem. De zuiltjes zijn óf met een spiraalsgewijs lopende band versierd óf met een ruitmotief. Tussen de zuiltjes, in de eerste intercolumnie, staat een soort vierpas of klavertje vier, in de volgende intercolumnie een engeltje. In het middelste hokje was waarschijnlijk oorspronkelijk een kruis getekend, maar daar is nu bijna niets meer van over. Boven de zuilenrij is een rood vlak van waaruit links en rechts twee rode zuiltjes oprijzen. Op elk zuiltje knielt een engeltje. Het lijkt alsof ze een guirlande van rode bloemetjes omhoog houden. Deze bloemetjes zien uit als een reeks rode stippen, maar als je goed kijkt zie je dat het hele kleine cirkeltjes zijn. Dit is een van de zeer typerende details die overal in Claessens werk terugkomen. Boven de monstrans is de verlosser getekend. Een rode mantel is losjes om zijn middel gedrapeerd en in zijn rechterhand houdt hij een crozier, een staf met aan het uiteinde een kruis. Een barok baldakijn spreidt zich vanaf de Christusfiguur zwierig uit naar beide kanten. Het omhult hem helemaal en beslaat een groot deel van de hele afbeelding. De buitenkant van het baldakijn is rood, terwijl de binnenkant is voorzien van een ruitvormig patroon. In elke ruit staan vier cirkeltjes. Twee zwevende engelen houden een band

afb. 34 Detail altaar.

met de tekst *Gloria in excelsis Deo* omhoog. Uiterst links en uiterst rechts, langs de rand van de pijler, is een smalle zuil getekend. Een rode band slingert zich er spiraalsgewijs omheen. Gedraaide zuilen zijn een kenmerk van de Barok. Naast de zuilen zijn trosjes rode cirkeltjes getekend, ditmaal met rode steeltjes. Die cirkeltjes stellen hier dus bloempjes voor. Op het plafond boven het altaar staat links Christus met een kruis en rechts God de Vader met de rijksappel afgebeeld. De duif zal er ook ergens tussenin staan, maar we konden ze niet lokaliseren. Claessens heeft een ongeschoolde stijl van tekenen, maar geeft hier wel blijk van compositorisch en artistiek inzicht en dit altaar is daardoor beslist een meesterwerk van volkskunst. Het is wel de vraag of hij het zelf ontwierp of een prent als voorbeeld nam.

Twee kleinere tekeningen in de kapel zijn ook door Claessens gemaakt. Op de linkerwand zien we een brede rode lijst, met krijt aangebracht. Daar binnen is een Maria getekend met op haar rechterarm het kindje Jezus. In haar linkerhand houdt ze een lange scepter. Op de hoofdjes staan kroontjes. Het kindje Jezus houdt een kruisje of een rijksappel vast. De gewaden zijn versierd met kleine rode cirkeltjes die in Claessens werk gewoonlijk bloemetjes voorstellen, maar hier misschien sterretjes verbeelden. Maria staat op een sokkel die met een ster versierd is. *Ave Maris Stella* is er onder geschreven. De Maria van de Geulhemmergroeve zag er vóór de restauraties van Habets vermoedelijk bijna precies zo uit als deze.

Op de rechterwand staat een tekening in dezelfde stijl voorstellende de "Maria te drieën". Dit is een afbeelding van een verhaal over Maria, die met het kindje Jezus haar moeder Anna bezoekt. Het thema van "de heilige drie generaties" was vooral erg populair in Duitsland in de vijftiende en zestiende eeuw. Ook in Italië (in het bijzonder in Florence) en in Spanje kwam het regelmatig voor. We zien bij de versie in de kapel allereerst weer de brede rode omlijsting, met aan de bovenkant een klaverbladornament. De vormgeving van de drie figuren lijkt hier daadwerkelijk geïnspireerd op een vroeg-renaissancistisch voorbeeld, gelet op de fraaie plooiën in de rode mantels. Deze zijn hier veel beter uitgewerkt dan bij de "Stella Maris". De hoofdjes zijn echter weer in de typische stijl van Claessens. Aan de rechterkant zit Maria met op haar schoot een half gekleed Christuskind. Links zit Anna met een rode bloem in haar hand. Alleen Jezus heeft een kroontje op en een sceptertje in zijn hand. Onder de figuren is een sokkel met daarop hun namen. Het feit dat op beide afbeeldingen van Maria een sokkel is getekend zou kunnen wij-

afb. 35

Anna te drieën en St. Antonius.

zen op het zelfde proces dat bij het altaar plaatsvond: een driedimensionaal voorwerp werd als geheel "plat" weergegeven. Het is ook goed mogelijk dat een prent als voorbeeld diende.

Op linker zijkant van de altaarpijler staat een belangrijke verwijzing. J. Lückert peintre 1865 Roermond. Joseph Johan Hubert Lückert werd op 24 Juli 1821 in Krefeld-Linn geboren. Hij begon zijn artistieke loopbaan als huisschilder in Düsseldorf en Keulen. In 1849 verhuisde hij naar Roermond, waar hij in het atelier voor kerkelijke kunst van Stoltzenberg ging werken. Lückert vervaardigde daar talloze altaarstukken en kruiswegstaties. Ook schilderde hij wel eens genrestukjes en portretten. Hij overleed in Roermond op 18 december 1900. Scheen's *Lexicon van Beeldende Kunstenaars 1750-1880* vermeldt expliciet dat hij een goede tekenaar was. Waarschijnlijk zijn de twee onvoltooid lijkende tekeningen in de kapel van hem, gezien de neogotische

omlijsting. Welke heilige de eerste tekening moet voorstellen is niet duidelijk. De staf lijkt op een pelgrimsstaf en het meest waarschijnlijke is dat het St. Servatius is. De tweede tekening stelt St. Anthonius voor. De heilige heeft het kindje Jezus op de arm en is verder te herkennen aan een lelie die hij in zijn hand houdt. Opvallend is dat het klaverbladornament, dat deze tekening bekroont, ook boven aan de lijst van de "Anna te drieën" voorkomt.

De andere tekeningen dateren van kort na 1900 en zijn vervaardigd door J.H. Habets, een plaatselijke onderwijzer. Zijn naam staat overal in en bij de kapel met onder andere de datum 1909 erbij. Links in een hoek tegenover het altaar schreef hij: *In deez' Groeve heeft de Heiland Den dag der Vrijheid afgewacht. Ook nog heden âamt deez' Plaats Godsdienstzin van ' t voor Geslacht. J.H.*

Niet alle tekeningen zijn van de naam van de maker en de datum voorzien maar in ieder geval is een grote tekening van een baardige man, twee jonge mensen en een engel door hem gesigineerd in 1904 of 1909. Wat de afbeelding voorstelt hebben we niet kunnen achterhalen, maar het zou "de Emmausgangers" kunnen verbeelden. Ook de "Ecce Homo" er vlak naast is door Habets gesigineerd in 1909. Verder zijn er op een smalle pijler twee ongesigineerde houtskooltekeningen aangebracht: een kruisafname en een afbeelding van twee vredesduiven. Ook een Rembrandteske graflegging, een madonna met kind en een zoe-tige plaat van Christus als jongetje op de linkerwand van de kapel zijn ongesigineerd, maar uit dezelfde tijd en waarschijnlijk ook van Habets' hand.

afb. 36 Christusfiguur.

Restauratie en verdere geschiedenis

In tegenstelling tot het ontstaan van deze kapel is de restauratiegeschiedenis hiervan wél goed gedocumenteerd. We vonden ze beschreven in vier artikelen in Het land van Valkenburg, een regionaal blad dat iedere vrijdag uitkwam. Het eerste artikel is van vrijdag 13 februari 1976. Er wordt uitvoerig in beschreven hoe de Sibbergroeve er op dat moment aan toe was. Sinds 1950 werd regenwater afgevoerd naar de groeve. Later werd hier ook een overstort van de riolering aan gekoppeld. De riolering zou daardoor bij hevige regen niet overstromen, omdat het overtollige rioolwater ook in de groeve zou worden geleid. Op een gegeven moment was de pompinstallatie defect geraakt en was het volledige riool in de groeve gestroomd. Het water zakte weg maar de stinkende blubber bleef in een deel van de groeve

staan en kwam zelfs tot de bovenkant van de motorkap van een autowrak dat daar ergens stond. Het gevaar was niet denkbeeldig dat het grondwater, dat maar enkele meters lager zat, zou worden verontreinigd en dat het drinkwater "stinkwater" zou worden.

De kapel verkeerde ook in een deplorabele toestand. De hekken en de sloten van de ingang van de groeve werden keer op keer vernield en de illegale bezoekers maakten zich aan allerlei vandalisme schuldig. We lezen: *Van een monument was geen sprake meer, de historie is gebleven maar de cultuur is op afstotelijke wijze geweld aangedaan.* Er staat zelfs dat er van de kapel "bijna niets meer over" is. Er werd dringend opgeroepen om in actie te komen, want de toestand was een ernstige bedreiging voor het milieu én voor het cultuurgoed.

De oproep blijkt geholpen te hebben want op vrijdag 8 oktober 1976 staat weer een bericht over de kapel in het blad. Ditmaal is er goed nieuws. Ter ere van het twee maal elfjarig bestaan van de Sibber Hofkapel zal deze bij wijze van geschenk aan Sibbe de schuilkerk gaan restaureren. De veertienkoppige Hofkapel, met de veelzeggende naam "De Sappige Boys", was tweeëntwintig jaar geleden op verzoek van carnavalsvereniging de Boschuule uit Harmonie Sint Rosa gerekruteerd als swingend carnavalsorkest. Voor het artikel in Het land van Valkenburg word zegsman Jozef Jacobs geïnterviewd. Eerst wijst de auteur er nogmaals op dat de schuilkapel zich in een erg verwaarloosde toestand bevindt en als opslagplaats voor oude materialen en mergelblokken fungeert. Een team van vrijwilligers zal onder leiding van deskundigen de kapel gaan opruimen en restaureren. Blokbreker Harry Molin zal de mensa van het altaar restaureren.

Van zijn hand zijn ook de smeedijzeren kaarsenhouders aan de wand en de grote luchter die in het midden van de kapel aan het plafond hangt. Albert Widdershoven en J. Oostindië zullen de tekeningen van het altaar restaureren. Hierbij wordt gestreefd naar een exacte reconstructie. Burgemeester A. Gillissen en grotopzichter Jef Habets zijn in hun nopjes met dit initiatief en helpen waar ze kunnen. Op zondag 21 november, het feest van Christus Koning, zal de kapel feestelijk in gebruik worden genomen.

Op een foto bij het artikel zijn op de achtergrond enkele grote beelden te zien. Deze betonnen kolossen waren afkomstig van de kerk van Houthem en werden vlak voor de restauratie naar de kapel gebracht, met het doel ze daar te plaatsen. Gelukkig heeft men daar tenslotte toch van afgezien, want ze zouden niet goed bij de rest passen. Nu liggen ze als oud vuil in een zijgang stof te happen en dat is natuurlijk weer het andere uiterste.

Vrijdag 19 november werden de feestelijkheden aangekondigd en op vrijdag 26 november stond een uitvoerig verslag in Het land van Valkenburg.

Het hele weekend was er stevig gefeest in de grot. Op zaterdagavond 20 november werd er een Beierse avond gehouden. De entree was tweevijftig en de opbrengst was bestemd voor de schuilkapel. Zondagochtend om tien uur begon de feestelijke hoogmis in de grot. De Sibbenaren dromden samen in de met kaarsen verlichte kapel en zelfs mensen die al lang niet meer in Sibbe woonden waren gekomen om deze historische plechtigheid bij te wonen. Pastoor de Haan deed de mis en het koor De Eendracht, onder leiding van Willy Dekkers, zorgde voor een sfeervolle omlijsting. Ze zongen een gedicht van Schaepman: *"Aan U, o Koning der eeuwen"* en menigeen pinkte hierbij een

traantje weg, in het hafduister van het oude ondergrondse kerkje. Na de mis begon in de groeve een swingend concours van hofkappen, waarbij de voetjes van de mergelvloer gingen en het bier rijkelijk vloeide. Bij het artikel stond een foto van een indrukwekkende batterij vaten, opgestapeld tegen de mergelwand.

Een enkele maal werd er een kindje gedoopt in deze kapel. Aan de linkerkant tegenover het altaar staat een opschrift dat hieraan herinnert: *30 Jan. 1977 gedoopt Bianca Gronsveld*. Het sacrament werd toen toegeëdiend door Pastoor de Haan.

De eerstvolgende plechtigheid in de kapel was op zondag 27 april 1980. Sibbe nam toen de nieuw gebouwde Sint Rosakapel in gebruik. Deze kapel ligt bijna recht boven de ondergrondse schuilkerk. Om drie uur vertrok een processie vanuit de kerk naar de splinternieuwe kapel. Daar aangekomen verrichtte Monseigneur Gijsen de plechtige inzegening. Na deze ceremonie ging de bisschop met zijn gevolg naar de schuilkerk in de groeve. Daar plaatsten ze allen hun handtekeningen onder een gedenkschrift, dat op de wand was aangebracht door Albert Widdershoven. Boven de tekst staat het wapen van de bisschop, met de bisschopshoed en aan weerskanten vijf kwastjes als symbolen voor de bisschoppelijke waardigheid.

Op Bevrijdingsdag 1995 werd er in de kapel een mis gelezen ter herdenking van het gebruik van de Sibbergroeve als schuilkerk tijdens de Tweede Wereldoorlog. Vooral in september 1944 werd er menig schietgebedje in de kapel gebeden. Na de oorlog heeft pastoor de Haan er jarenlang op Bevrijdingsdag een mis gelezen. Naarmate de herinnering aan de oorlog verder wegzakte, verflauwde de animo voor die plechtigheid en kwamen er

afb. 37 Gedenkschrift mgr. Gijsen.

steeds minder mensen opdagen. Daarbij werd de eerwaarde langzamerhand een bejaarde, die geen zin had om zijn oude botten langdurig aan de vochtige kou van de groeve bloot te stellen. *"Jullie moeten maar gewoon naar de kerk komen!"* was zijn decreet en daarmee was er weer een traditie om zeep geholpen.

Ook bij wereldlijke plechtigheden en ceremonies werd de kapel gebruikt. Bij het 25 jarig bestaan van de harmonie en later bij het 40 jarig bestaan kwam de burgemeester er speldjes uitreiken. De carnavalsvereniging de Boschuule vierde er ook enige feesten. Sinds 1996 houdt Harmonie Sint Rosa ieder jaar tussen Kerstmis en Nieuwjaar een open dag in de groeve, waar gemiddeld ongeveer 1100 mensen op af komen. Er zijn dan rondleidingen en Harry Molin geeft demonstraties van het blokbreken. Tijdens die dag wordt de kapel feestelijk verlicht en wordt er in de nabijheid een keukentje en een tap ingericht. Om die reden is er nu een permanente elektriciteitsleiding en een waterleiding naar

de kapel getrokken. In verband met het Millennium werd in 1999 van de festiviteiten afgezien wegens de drukte, maar daarna werd de nieuwe traditie weer opgepakt.

Toeristen op mountainbikes en de soldaten die 's nachts bij wijze van survivaloefening door de grot dwaalden kwamen regelmatig in de kapel terecht en richtten er schade aan. Daarom werden de gangen die naar deze ruimte leiden dichtgemaakt. De betonnen bouwsteen is in de mergelkleur geschilderd zodat deze ingreep niet zo opvalt. Doordat de ruimte nu niet meer in direct verband staat met het gangenstelsel, is de temperatuur nu ook aangenamer bij plechtigheden en feesten. De ingang van de kapel is met een hek afgesloten zodat ook dit monument in ieder geval voorlopig gered is.

BESLUIT

Zeer voldaan over mijn bezoek verliet ik het aan godsdienstige herinneringen zoo rijke heiligdom. Met stille welsprekendheid getuigt het van den strijd der vaderen. Moge het voortdurend getuigenis blijven afleggen van hun standvastig geloof, en de kinderen der vaderen in dat geloof versterken (Allard)

Op vijftien Augustus 2001 is het exact tweehonderd jaar geleden dat paus Pius VII het door Napoleon opgestelde Concordaat ondertekende. Ofschoon deze overeenkomst, zoals we eerder zagen, nog niet meteen een eind maakte aan alle eedkwesties, geldt de datum van de ondertekening over het algemeen toch als het 'einde der geloofsvervolging'. J. Habets liet bijvoorbeeld in de Kapel van de Geulhemmergroeve het volgende gedenkschrift aanbrengen.

.....het R:K: Kerkgenootschap van Bergh-Terblijt, na vele vervolgingen doorstaan te hebben, in deze spelonk, keerde den 15 Augustus 1801, in vollen triomf naar de parochiekerk weder. (Allard)

Op initiatief van stichting De Rotswoning wordt op vijftien augustus 2001, in bijzijn van de bisschop van Roermond, de wederkeer naar de parochiekerk herdacht. Na een sfeervolle plechtigheid in de grotkapel zullen de aanwezigen in een feestelijke stoet, 'in vollen triomf', naar het kerkje van Berg trekken. Allard kan dus tevreden zijn; de aloude schuilkapel van Geulhem getuigt nog als weleer van het standvastige geloof van Schepers en zijn parochie, en de strijd der vaderen wordt nog steeds op gepaste wijze herdacht.

Helaas zijn de mensen zich niet overal zo bewust van hun lokale geschiedenis, en van de onschatbare waarde van de schaarse monumenten die nog hiervan getuigen. We hopen dat we, door het boeiende verhaal van de eedweigerders op een voor ieder toegankelijke wijze te beschrijven, bijdragen aan een blijvende waardering voor dit stuk eigen cultuur. De geschiedenis moet immers steeds weer opnieuw worden geschreven en herschreven, opdat ze blijft leven. Dat dit themanummer over de kapellen van de geloofsvervolging verschijnt rond de tweehonderdste verjaardag van het einde van die geloofsvervolging, was overigens niet bewust door ons gepland, maar is slechts een zeer gunstige treffer van het toeval. Hoewel....., toeval? De mens wikt, God beschikt en de Redactie bepaalt wanneer het blad uitkomt. Amen!

LITERATUUR

- Allard, H.J., 1892: "De catacomben te Geulhem onder Bergh-Terblijt" uit: P. W. van de Weijer ed. Vondeliana. Utrecht.
- Attwater, D., 1965: "The Penguin Dictionary of Saints". Middlesex.
- Boeren, P.C., 1964: "Kritische beschouwingen bij het werk van enige Limbursche geschiedschrijvers" uit: Publications 100, pag. 37-43.
- Claessens, V.Th.J. e.a., 1981: "Berg en Terblijt. Van twee heerlijkheden naar een gemeente". Valkenburg.
- De Clerc, C., 1955: "Twee brieven van maart 1802" uit: Limburg, jaarg. XXXIV, pag. 12-20.
- Crolla-Falise ed., z.j.: "Nieuwste officiële Reis- en wandelgids voor Valkenburg" Valkenburg.
- Enno van Gelder. Dr. H.A., 1965: "Cultuurgeschiedenis van Nederland in vogelvlucht" Utrecht.
- Flament, A.J.A., 1915: "Chroniek van Maastricht". Maastricht.
- Fräre, M., 1955: "Een ondergrondse priester; Pastoor Willem Vrinds" uit: Limburg, jaarg. XXXIV, pag. 43-46.
- Geyl, P., 1962: "Geschiedenis van de Nederlandse stam. VI". Amsterdam.
- Grauwels, J.: 1955: "Deportatie van pastoor G. Happaers naar het eiland Rhé" uit: Limburg jaarg. XXXIV.
- Grauwels, J.: 1963: "Geheim rapport over de kerkvervolging" (1798) uit: Limburg jaarg. XLII.)
- De la Haye, R.M. e.a., 1997: "Religie aan de grens. Aspecten van de Limbursche kerkgeschiedenis". Delft.
- Habets, J. en Goossens, W., 1927: "Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan. IV. Roermond.
- Hall, J., 1979: "Dictionary of Subjects and Symbols in Art". (herz. ed). New York/Londen.
- Hekker, R.C., 1970: "Onderaardse bouwkunst in Zuid-Limburg" overdruk uit: Opstellen voor H. van de Waal. Amsterdam/Leiden.
- Jappe Alberts W., 1983: De geschiedenis van de beide Limburgen. Assen.
- Knubben, J., 1999: "De Geulhemmergroeve, een veelzijdig monument". Maastricht.
- Leunissen, J.L.J., 1978: "Van Wilre tot Wolder". Maastricht.
- Marres, W. en J. J. F. W. van Agt, 1962: "Zuid- Limburg. De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst V". Den Haag.
- Nieuwsblad Het land van Valkenburg 13 februari 1976. pag. 9.
- Nieuwsblad Het land van Valkenburg 8 oktober 1976. pag. 17.
- Nieuwsblad Het land van Valkenburg 19 november 1976. pag. 9.
- Nieuwsblad Het land van Valkenburg 26 november 1976. pag.11.
- Rogier, L.J. m.m.v. M.G Spiertz, 1967: "Limburg in de Franse tijd" overdruk uit: Limburgs verleden Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815 II. Maastricht.
- Rogier, L.J. e.a., 1964: "Geschiedenis van de kerk. VII". Hilversum-Antwerpen.
- Roppe, L.: "De Franse Tijd." uit: Limburg jaarg. XXXIV.
- Schurgers, H.J.H. e.a., z.j.: "Geschiedenis van Valkenburg en Houthem" Valkenburg.
- Scheen, R., 1981: "Lexicon der Beeldend Kunstenaars 1750-1880". Heruitgave. Den Haag.
- Tesser S.J. Dr. J., 1952: "De Jezuïeten te Maastricht. 1852-1952". Maastricht.
- Thewissen, M.A.F.C.C., 1968: "Oud Maastricht". Baarn.
- Ubachs P.J.H. m.m.v. I.M.H. Evers, 1994: "Ongewilde revolutie. Limburgs Maasland onder Frankrijk" uit: Publications. Maastricht.
- Ubaghs, G. C., 1858: "Korte schets der geschiedenis van het land van Valkenburg". Leuven.
- Verster, W., z.j.: "Zuid- Limburgse Grottenwereld". (z.pl.).
- Verster, W., z.j.: "Zuid- Limburgse legenden en verhalen". Breda.
- Verster, W., 1933: "De Geulhemmergrot" uit: Buiten 27.
- Verster, W., 1939: "De Zuid- Limburgse Mergelgrotten als toevluchtsoord" uit: Onze aarde 12e jrg. (juli).
- Welters, H. ed., 1982: "Limbursche legenden, sagen, sprookjes en volksverhalen". Maasbree 1875.
- "Geheim rapport over de Kerkvervolging" uit: Limburg jaarg. XLII. 1963.
- Verder: De Vulgaat, de Statenbijbel en Het Oude en Nieuwe Testament in de pocketuitgave van Spectrum.

Colofon

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

VORMGEVING EN COMPUTEROPMAAK

Graatsma in vorm, Maastricht

DRUK

Valkdruk, Valkenburg

Foto's

door de auteurs
Reconstructies portret van Schepers door Fons Leunissen

Redactieadres:

Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@skynet.be

For summaries in English, please contact the editor at:

Editor SOK Mededelingen
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@skynet.be

De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is geassocieerd met Subterranea Britannica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES:

f 13,40 of Bfr. 260 inclusief verzendkosten
door overmaking van f 13,40 via bijgevoegde acceptgiro of door overmaking van Bfr. 260 op rekeningnummer
000 - 150 7143 - 54 t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap
in Limburg, Godsweerderstraat 2, NL 6041 GH Roermond

Losse verkoop

f 15,00 of Bfr. 275 tegen contante betaling op het redactieadres.
f 18,50 of Bfr. 340 inclusief verzendkosten uitsluitend schriftelijk te bestellen bij:
Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap
Groenstraat 106, 6074 EL Melick
door overmaking van de kosten op de postrekening
Nederland 429 85 1
België 000 - 1616562 - 57
onder vermelding van het gewenste.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1382-2608